

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för svenska språket

På ren Swenska och Götheborgska 1700-talsröster berättar om språkbruket i Göteborg

Robert Ritchiese

Specialarbete, 15 hp, SV, fördjupningskurs
1301, Ht 2013.
Handledare: Lars-Gunnar Andersson

Sammandrag

Göteborgsspråket är idag ganska väl beskrivet. Från och med 1950-talet har man språkvetenskapligt kartlagt göteborgskans språksystem. Men det finns också problem och brister med denna kartläggning. Ju längre tillbaka i tiden man vill gå för att skaffa sig kunskap om äldre tiders Göteborgsspråk desto färre, otydligare och svagare blir de röster från äldre tider som berättar om detta. Avsaknaden av sådana röster har kanske tjänat som intäkt till uppfattningen som råder idag, att Göteborgsspråket uppstod i samband med industrialiseringen under andra halvan av 1800-talet. Ett omvänt perspektiv är att röster från tiden innan industrialiseringen som hade kunnat berätta om Göteborgsspråket har varit tysta och okända genom den moderna tidens gång – fram tills idag.

I denna uppsats presenteras, analyseras och diskuteras upp mot 250 år gamla Göteborgsröster från 1760-talet, alltså långt före industrisamhället. Från dessa röster har jag valt ut och undersökt tjugo stycken ord från 1700-talet som på olika sätt är unika, och som verkar vara göteborgska. Men rösterna debatterar eller på andra vis reflekterar också över avvikande språkbruk i Göteborg. I deras berättande används olika konkreta uttryck som ”Götheborgska”, ”Götheborgska tal-arten” och ”Götheborgska sättet att tala”. Bakom rösterna kan dessutom anas att deras Göteborgsspråk är välutvecklat redan under 1700-talets mitt.

Dessa bortglömda röster och ord – vissa ord över 300 år gamla – som presenteras och granskas i denna uppsats ger skäl att ompröva Göteborgsspråkets nuvarande historieskrivning. Kanske bör man överväga tanken att göteborgska kan ha uppstått långt tidigare än vad som är känt och erkänt idag.

Nyckelord: *göteborgska språket, dialekt, språkhistoria.*

Innehåll

1. Inledning.....	1
1.1. Bakgrund.....	1
1.2. Forskningsfråga och syfte	1
1.3. Definition av dialekten göteborgska.....	1
1.4. Uppsatsens disposition.....	2
2. Tidigare forskning.....	2
2.1. Dialektforskningen i Sverige – en kortfattad översikt.....	3
2.2. Vetenskapliga arbeten över Göteborgsspråket 1880–idag	4
2.3. Sammanfattning av vetenskapliga arbeten.....	6
3. Teorin om 1700-talsgöteborgska.....	7
3.1. Teorin ur ett historieperspektiv.....	7
3.2. Teorin ur ett språkvetenskapligt perspektiv.....	11
3.3. Sammanfattning av historie- och språkvetenskapsperspektiv.....	14
4. Material och metod.....	15
4.1. Material och materialbank	15
4.2. Metod i materialinsamling.....	16
4.2.1. Kriterier vid urval av källor.....	16
4.2.2. Kriterier vid urval av avsändare.....	17
4.2.3. Kriterier vid urval av material i källor (ord, fraser m. m.).....	18
4.3. Metod i analys av ord och texter.....	19
5. Resultat av ordundersökningen	21
5.1. Ordlista 1	21
5.2. Ordlista 2.....	23
5.3. Kortfattade kommentarer kring orden och ordundersökningen.....	24
5.4. Endast ord?.....	28
6. Analys av texter 1–3.....	29
6.1. Analys av text 1.....	29
6.2. Analys av text 2.....	30
6.3. Analys av text 3.....	31
7. Slutresultat av undersökningen	32
8. Diskussion.....	32
8.1. Stadsskvaller och nätverk.....	33
8.2. Sociolektperspektivet över orden och texterna.....	34
8.3. Diskussion kring staden och språkspridningen.....	34

8.4. Diskussion kring tiden – den gyllene tiden i Göteborg.....	36
9. Slutsats och avslutande tankar.....	38
9.1. Slutsats av denna undersökning.....	38
9.2. Avslutande tankar.....	38
10. Litteratur	40
10.1. Källor.....	40
10.2. Undersökt material	44

Tabeller

Tabell 1 Ordlista 1.....	21
Tabell 2 Ordlista 2.....	23

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Dagens göteborgska är ganska väl undersökt. Språkbruket i Göteborg under 1700-talet vet man däremot inget om. Man vet idag inte om det fanns göteborgska då, hur den i så fall lät, vad man tänkte om den, vilka ord man använde och så vidare. I denna uppsats kommer jag behandla frågan om det kan ha funnits ett äldre, hittills okänt Göteborgsspråk. Med detta menar jag mer specifikt frågan om det fanns en äldre, numera bortglömd göteborgska långt före industrisamhället. Denna fråga kommer att prövas genom en undersökning av textmaterial från 1700-talet.

1.2. Forskningsfråga och syfte

Texter från 1700-talet uppger på olika sätt att man talar annorlunda i Göteborg. Jag kommer att undersöka tjugo utvalda ord som eventuellt kan tillhöra ett mycket äldre göteborgskt lexikon. Min undersökning handlar också om att reda ut vilka tankar som ligger bakom uttalanden i tre utvalda texter. Bland annat nämns ”Göteborgska”. Forskningsfrågan bakom dessa utvalda ord och texter är om det fanns ett välutvecklat Göteborgsspråk redan under 1700-talets mitt.

Syftet med denna uppsats är att komma med nya rön som kan peka på att göteborgskan kanske uppstod långt tidigare än vad som är känt idag. Kanske fanns det en mycket äldre göteborgska långt före industrisamhället, under helt andra men ändå fullt livskraftiga villkor.

1.3. Definition av dialekten göteborgska

De texter som jag ska undersöka är gamla. De kommer från 1700-talets Sverige, ett agrart samhälle långt före industrisamhället. Denna undersökning handlar om att försöka sig på nya svar, och skapa nya frågor om Göteborgsspråket. Men då vill jag vara försiktig. De tidigare arbetena om göteborgska har sannolikt inte gått utanför industrisamhällets tidsram bakåt i tiden. Om jag skulle använda mig av dagens beskrivningar av göteborgskan, samt dialektgraderingar (vilka beskriver moderna¹

---

¹ Med moderna tider menar jag från industrialiseringens påbörjan ca 1850-talet.

tidens dialekt) som analysverktyg kan alltså risken bli en alltför smal bild eller en felaktig bild vid undersökning av mycket äldre göteborgska. En sådan göteborgska kan ju visa sig till stor del ha annat innehåll i lexikon och grammatik. Med andra ord är det förmodligen klokt att studera äldre material utan förutfattade meningar. Men någon typ av definition som utgångspunkt måste ju ändå göras. Ett mycket kortfattat klagörande av göteborgska som dialekt i denna undersökning blir således: göteborgska är en dialekt av mer stadsdialektal karaktär. Den är mer utjämnad än omgivande landsbygds mål, och består av ordförråd och grammatik som skiljer sig från omgivande dialekter, ofta med otydliga geografiska gränser.

I det längsta kommer jag också undvika att omnämna Göteborgsspråk som *ett* Göteborgsspråk, *en* göteborgska i betydelsen att uppräknat ett utvecklingsskede gentemot ett annat. Denna inställning väljer jag eftersom det kan ha funnits ett eller flera utvecklingsskeden i göteborgskan förutom de idag kända skedena, exempelvis urbaniseringen under 1800-talet. Och så länge detta inte är klarlagt gentemot dagens göteborgska, undviker jag därför tanken om endast *en* äldre göteborgska som fanns före (en?) modern göteborgska. Språk förändras ju ständigt, och göteborgska är inget undantag.

1.4. Uppsatsens disposition

I kapitel 2 tar jag i första delavsnittet upp en mycket kortfattad översikt över dialektforskningen i Sverige genom tiderna. I det andra delavsnittet redovisar jag min granskning av vissa arbeten om göteborgskan. I kapitel 3 redovisar jag grunden för min teori. I kapitel 4 redovisar jag material och metod för denna undersökning. Ordundersökningens resultat presenteras i kapitel 5. I kapitel 6 gör jag en analys av texter där det uttrycks tankar om göteborgska. I kapitel 7 följer ett slutresultat av ord- och textundersökningen. I kapitel 8 följer en diskussion av slutresultatet, och i kapitel 9 presenteras min slutsats av undersökningen och några avslutande tankar.

2. Tidigare forskning

Nedan följer först en kortfattad översikt om dialektforskningen i Sverige fram till ungefär förra sekelskiftet. Att jag inte sträcker mig längre än till förra sekelskiftet är

för att skapa en vettig avgränsning; det är ju 1700-talets dialekt jag undersöker. I nästa delavsnitt redovisar jag min granskning av vissa språkvetenskapliga arbeten om göteborgska från ca förra sekelskiftet fram tills idag.

2.1. Dialektforskningen i Sverige – en kortfattad översikt

Förmodligen har folk – från bonden till språkforskaren – i alla tider funderat, funderat och förgrymmat sig över olika dialekter från omgivande landskap, och hur dessa skiljer sig åt. Under 1700-talet landar dessa funderingar i två böcker om dialekter, som förmodligen är de mest omtalade för sin tid. Dessa två böcker är *Ihres dialektlexikon* (1766) om Sveriges dialekter, och något senare Hofs arbete om västgötskan (1772). Det dröjer dock till ungefär 1800-talets mitt innan dialektforskningen tar fart på allvar. Det mest omfattande verket om svenska dialekter som ges ut under 1800-talet av en enskild författare är Rietz ordbok (1867).

Men vad kan då nämnas om undersökningar av stadsdialekter under 1700-talet och det mesta av 1800-talet? Kort kan jag hävda att det från denna tid inte finns några språkvetenskapliga undersökningar som inriktar sig på stadsdialekter. Och studerar man tankar i inhemsk litteratur från 1600–1700-talet om språkbruk och språkmöten i stadsmiljöer möts man oftast av förvirrade och irriterade reflektioner över detta. (Exempel på det tar jag upp i diskussionsdelen.) Först under 1800-talets slut börjar man undersöka stadsdialekter. Stadsdialekter lyfts dock fram blygsamt i dessa undersökningar. Ett exempel på det finns hos Noreen (1903.Bd 1). Noreen lyfter i viss mening fram ”Stockholmsmålet” och ”göteborgskan” (a.a.: 95) i kapitel 14 över de nordiska dialekterna. Men i detta kapitel nämner han dessa två stadsdialekter mycket kortfattat. Han ger endast några reflektioner om stockholmska som grunden för det framväxande rikssvenska språket (a.a.:93), och göteborgskan omnämns endast gällande uttal i pluraländelser: ”- or (t. e. *flickor*) uttalas o som å” (a.a.:95). Man kan också konstatera att Noreen i slutet av detta kapitel i en ”summarisk tabell över de nutida nordiska dialektgrupperna” (a.a.: 129–131) inte har med stockholmskan och göteborgskan. Noreen tar inte heller upp göteborgskan när han i ett delavsnitt i detta kapitel kortfattat redogör för västgötskan.

Men vad finns det då för arbeten som har undersökt göteborgskan mer utförligt än exempelvis Noreen? Från och med ca 1880-talet fram tills idag har det blivit ganska många arbeten. Några av dem har jag granskat. Redovisningen av min granskning följer nedan.

2.2. Vetenskapliga arbeten över Göteborgsspråket 1880–idag

I detta delavsnitt ska jag kort redovisa min granskning av några språkvetenskapliga arbeten om Göteborgsspråket, varav de äldsta är upp mot 130 år. Endast språkvetenskapliga arbeten berörs i min granskning, men jag kan ändå nämna att lekmannaarbeten² om göteborgskan inte tar upp göteborgskans historik. Diverse översikter av äldre arbeten om Göteborgsspråket har gjorts tidigare, av bland annat Björseth (1958:47–54). Men en nyanserad översikt av dessa arbeten är nödvändig efter 55 år, i synnerhet kopplat till forskningsfrågan i denna uppsats. Redovisningen av denna nya översikt handlar om att belysa historieskrivningen – eller oftast frånvaron av den – i arbetenas framställningar. Jag kommer också lyfta fram exempel på där man uttrycker förvåning över att göteborgskans historik före industrisamhället ännu inte är skriven. Andra tankar som jag kommer att lyfta fram är att man hyser eller åtminstone har hyst tveksamhet över möjligheten att undersöka om göteborgska fanns exempelvis på 1600-talet.

Min redovisning börjar med de fyra äldsta arbetena. I dessa arbeten, Afzelius (ca 1880), Björck (1898–1902), Fagerlind (1923) och Janzén (1954) uttrycks inga tankar om att göteborgska fanns på 1700-talet. Endast Fagerlinds arbete är ett komplett manuskript. De övriga tre arbetena består endast av ordlistor (i kartoteksform, Björcks arbete) utan någon annan text innehållande författarnas tankar och syfte bakom sitt arbete. Det uttrycks alltså inte i något äldre arbete före år 1958 några som helst tankar, vare sig för eller emot, huruvida göteborgska fanns före industrialiseringen. Tankar över lokalspråket i Göteborg i äldre tider – 1700-talet – nämns först under 1950-talet i det första publicerade arbetet om göteborgskan som språkssystem, av Björseth (1958). Björseth ger här kortare reflektioner och omdömen kring det göteborgska lokalspråket i äldre tider:

Många gamla Göteborgsfamiljer torde för länge sedan ha tappat kontakten med det folkliga talet och sökt språkliga mönster från annat håll. Det lokala språket har av många betraktats som en ful form av svenska; vittnesbörd därom finns så långt tillbaka som på 1700-talet. Visserligen är det utsocknes folk som uttalat sådana domar, men dessa har knappt mötts av några protester från de infödda. Det är därför lätt att förstå, att man i de kretsar, som ansett sig vara kulturbärande, har strävat att komma ifrån sådant som kunnat identifieras som göteborgskt i motsats till det mönsterbildande uppsvenska språket. Helt har detta naturligtvis inte lyckats. Även inom sådana kretsar kan man höra ett och annat, som visar göteborgskt ursprung. De egentliga bärarna av det

² Med ”lekman” menar jag inte något nedvärderande. Jag menar att det inte ligger någon vetenskaplig granskning bakom arbetet, och att arbetets disposition inte följer vetenskapliga normer.

göteborgska lokala riksspråket får dock sökas i de sociala mellanskikten.
(Björseth 1958:2)

Här finns en hel del att fundera över. Vilka var hans källor från 1700-talet? Vilka var ”utsocknes folk”? Vad innebar det ”lokala språket” under 1700-talet? Menar han på något vis att det fanns göteborgska under denna tid? Och vad menar han med ”göteborgskt ursprung”? Björseth uppgav inte sina källor, eller kom att vidareutveckla dessa tankar eller att undersöka detta vidare. Björseth undersöker också de fyra äldsta arbetena, Afzelius (1880), Björck (1898–1902)³, Fagerlind (1923) och Janzén (1954) begränsat, antingen i viss mån djupare över några detaljer, eller så ges en svepande helhetsbild (a.a.:47–53).

Knappt tjugo år senare publiceras nästa arbete om göteborgska, ett arbete av Holmberg (1976). Jag vill dock påstå att Holmbergs arbete är såpass likt Björseths (1958) att jag vill ifrågasätta Holmbergs tankar och syfte med sitt arbete. Annan terminologi, klassificeringar av dialektgrad hos Holmberg ska nämnas, men ändå är Holmbergs arbete till största delar mycket likt Björseths insats. Detta trots att tillfälle fanns för Holmberg att utforma sitt arbete annorlunda, både att djupare undersöka de äldsta arbetena och vid den tiden nyligen tillkomna arbeten som har vetenskaplig tyngd, i form av uppsatser. Holmberg tar exempelvis inte upp Janssons uppsats över facktermer i Göteborgs hamn (1969). Jansson skrev sin uppsats efter Björseths arbete (1958) men i rimlig tid för att fångas upp hos Holmberg. Däremot nämner Holmberg (1976:3 f.) ett lekmanaverk av Schånberg (1968). För övrigt instämmer Holmberg (1976:4) helt i Björseths (1958) tankar och bedömning av Afzelius (ca 1880), Björck (1898–1902⁴), Fagerlind (1923) och Janzén (1954). Holmberg uppger inte heller några tankar huruvida göteborgska fanns före industrialiseringen eller inte. Efter Holmberg kom det att dröja till 1980-talet då nya grepp tas kring forskning över göteborgskan, av L.-G. Andersson.

Andersson har under åren skrivit flera artiklar om Göteborgsspråket (exempelvis 1994, 2006), samt ett par böcker med Bo Ralph (Andersson & Ralph 1986, 1987). Förutom lexikon, grammatik med mera tar Andersson även upp språkliga element i Göteborgsspråket som inte har undersökts i äldre arbeten. Exempelvis undersöker

---

3 Björseth (1958:47) uppger åren 1897–1898 för Björcks kartotek, vilket inte stämmer. Möjligtvis kan det bero på att Björseth kanske granskade endast vissa delar; Aa-Gg. Årsindelningen i Björcks arbete är, grovt sett: Aa-Gg 1898–1899; Hh-Mm 1899–1901; Nn-Ss 1901; Ss-Öö 1901–1902.

4 Detta innebär att även Holmberg uppger de inkorreakta åren för Björcks kartotek ”1897-1898” (1976:4), istället för de korrekta åren 1898–1902.

Andersson aspekter som tydlighetsskala, taltempo, assimilationsfrekvens och precision i artikulation (1994:243). I hans arbeten om göteborgska berörs överlag 1800- och 1900-talet ifråga om historieaspekten. I de fall då frågan berör äldre tids-skeden, exempelvis frågan om 1600-talets göteborgska och hur den lät, uttrycker sig Andersson & Ralph som att ”det hör nog till det man inte kan ta reda på.” (1986: 27). Men Andersson uttrycker också andra tankar kring göteborgskans äldre, okända historia före industrisamhället: ”Märkligt nog finns inte den historien beskriven i litteraturen.” (Andersson 2006:5).

Avslutningsvis ska jag lyfta fram en festskriftsartikel av Gustafsson (1994). Gustafsson reflekterar i artikeln över Göteborgsspråket och Hofs arbete om den västgötska dialekten (1772). Gustafsson menar gällande Hofs arbete att ”Vad som emellertid mest frapperade mig vid läsningen av ordförteckningen var att många av de ord Hof anser vara typiska Västgötaord för mig framstår som genuina Göteborgsord” Gustafsson (1994, ej paginerad). Han avslutar denna festskriftsartikel med positiva tankar om bredare och djupare undersökningar av göteborgskan, och att jämföra material i sådana undersökningar med Hofs verk om västgötskan (a.a.).

2.3. Sammanfattning av vetenskapliga arbeten

Sammanfattningsvis påstår jag att man inte har gått från tanke till undersökning i frågan huruvida göteborgskan existerade tidigare än 1800-talet. Jag har lyft fram kortfattade tankar kring detta som kan tolkas olika, exempelvis hos Björseth (sidan 4 f.). Jag har även lyft fram tankar som uttrycker skepsis, men också andra tankar som har positiv inställning till nya grepp i undersökningar av göteborgskan (sidan 6).

Min granskning visar också att de tidigaste arbetena om göteborgska har undersökts mycket begränsat i senare forskning. Forskningsläget för den moderna göteborgskans äldsta skeden, 1800-talet, är alltså även det oklart, kanske mer oklart än vad dagens språkforskning har insett. Trots dessa oklarheter är ändå den gängse uppfattningen idag att göteborgska tillkom först i samband med industrialiseringen under senare delen av 1800-talet. Och trots mångfalden av undersökningar ca 130 år tillbaka är frågan fortfarande obesvarad om göteborgska fanns före industrisamhället.

3. Teorin om 1700-talsgöteborgska

Redovisningen ovan av tidigare forskning visar att man inte har undersökt göteborgskan längre tillbaka än ca 130 år. Göteborgskan före industrisamhället vet man alltså inget om i dag. Men om nu göteborgskan inte har blivit undersökt längre tillbaka i tiden är ju frågan: Vad ligger då bakom min teori att göteborgska kan ha uppstått långt tidigare än vad som är känt idag? Mina tankar började för några år sedan med en magkänsla av att det, så att säga, inte stod rätt till med göteborgskans historia, då jag läste igenom diverse litteratur som tog upp detta. Mer konkret menar jag att när industrisamhället tog fart från och med senare hälften av 1800-talet, var ju Göteborg faktiskt ca 250 år gammal. En, i relativ mening, hög ålder. Genom min läsning av språkvetenskapliga verk, lekmannaverk och skönlitteratur om Göteborg tycktes dock inte någon av dessa verk vare sig ta upp tanken, eller uttryckligen stötta tanken, att göteborgska fanns före industrisamhället. Detta kändes mycket märkligt för mig. Därför ställde jag mig skeptisk till min första, prövande tanke: att göteborgska inte hade kunnat utvecklas i staden under denna långa tid. Frågan (vilken utvecklades till en teori) började därefter formas inom mig: Är det möjligt att göteborgska kan ha funnits långt tidigare under helt andra men fullt livskraftiga villkor, som inte alls har med industrialiseringen och urbaniseringen senare under 1800-talet att göra?

Jag ska nu kortfattat utveckla min teori från magkänsla till konkreta tankar, lagom fördjupat och anpassat till denna mindre undersökning. Jag delar först upp dessa tankar i två perspektiv: ett historieperspektiv över Göteborgstrakten och ett sociolingvistiskt perspektiv över stadsdialekter. Dessa perspektiv flätas sedan samman i en kort sammanfattning av min teori.

3.1. Teorin ur ett historieperspektiv

Från 1200-talet fram tills Roskildefreden år 1658 var – enkelt förklarat – Hisingen (och resten av Bohuslän) norskt område och Halland var danskt område. Den smala landremsa som utgör dagens Göteborgs stad på fastlandssidan utgjorde för Sverige en viktig länk västerut och direktkontakt med handel i Kattegattområdet (Marklund, m. fl. 1992:267). Efter Gamla Lödöse grundas Götaholm år 1473 (senare namnändring till Nya Lödöse), vilket utgör dagens Gamlestaden. År 1545 grundas

Älvsborg i dagens Majorna. Men efter att danskarna (återigen) erövrat borgen på 1570-talet flyttar befolkningen tillbaka till Nya Lödöse (Marklund, m. fl. 1992:267). Efter grundandet av det kortlivade hisingska Göteborg år 1603, som brändes ner under Kalmarkriget på 1610-talet, grundas under 1620-talet dotterstaden till Nya Lödöse, det Göteborg som kom att bestå (a.a.). Även om oroliga tider följde fram till frihetstiden i Göteborgstrakten (förutom i övriga Sverige) var Göteborgsområdet stabilt på så vis att Göteborg stad kunde växa och frodas. Ett sätt att konstatera det är den ökande befolkningmängden i staden. Ett par enkla siffror: år 1670 var befolkningmängden i Göteborg drygt 4000. Under mitten på 1750-talet hade befolkningmängden ökat till drygt 10 000 (a.a.). Även om dessa siffror inte har lika stor spännvidd som befolkningsökningen i Göteborg år 1800–1900, från 13 000–130 000 (a.a.), är befolkningsökningen under 1670–1750-talet anmärkningsvärd för det pre-industriella Göteborg och den tidens agrara Sverige. I början av 1700-talet, endast ca 70 år efter Göteborgs grundande, var Göteborg en av de största städerna i Sverige (a.a.). Är det således möjligt att ett göteborgskt språkbruk utvecklades under denna omvälvande tid i Göteborgs stad, och att göteborgskan var välutvecklad under 1700-talets mitt? Jag tror på den möjligheten.

Göteborg var alltså under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet, i *relativ* mening, en växande och frodande stad i ett Sverige som genomled svåra tider med svältår (matproduktionen, det vill säga jordbruket och fisket klarade inte av att försörja den ökande befolkningmängden), de nordiska krigen och en statsapparat som var bankrutt och inte längre klarade av att avlöna statstjänstemän, officerare och dylikt). Detta ledde till den stora reduktionen år 1680 (vilken efterföljdes av flera reduktioner) (Myrdal 1999:338). Som jag nyss betonade så var Göteborg välmående i relativ mening. Med det menar jag å ena sidan att också Göteborg stad led svårt i de nämnda svåra tiderna. Men å andra sidan talar den snabba befolkningsökningen för att folk sökte sig till Göteborg för att bosätta sig, vilket visar sig i snabbt växande näringar. Redan på 1690-talet var klädestillverkningen i ett expanderande skede, och under frihetstiden var Göteborg en av de ledande manufakturstäderna i Sverige (Marklund, m. fl. 1992:267), därtill en omfattande varvsindustri längs södra älvstranden från Masthugget till Sjöbergen, sjöfart, Ostindiska Compagniet med mera. Det göteborgska handelskapitalet hade omfattande intressen i flera omgivande landskap, exempelvis Småland, Västergötland, Värmlands bergslag och Dal (a.a.). Göteborgs tillväxt under 1600- och 1700-talet är, med mått mätt utifrån det agrara

Sverige, minst lika imponerande och omvälvande som det senare Göteborg i det industriella Sverige som tog fart från och med 1800-talets andra hälft.

Men hur är det då med demografin i 1600- och 1700-talets Göteborg, och vad skulle den kunna säga om göteborgska? Hur var befolkningens sammansättning och storleksordningar inom respektive klasskikt? I denna mindre undersökning finns det inte utrymme för att undersöka detta djupare. Men några enkla reflektioner över demografin vill jag dock ge, framför allt över svårigheter att kartlägga befolkningmängden inom olika klasskikt i dåtidens stadsmiljö – i synnerhet de lägre klasskikten. Jag inleder mina reflektioner med en befolkningssiffra från den sista perioden av Nya Lödöse, år 1580–1620. En uppgift om befolkningmängden i Nya Lödöse år 1599 framställs av Strömbom (1924) på följande sätt:

155 borgare nordan ån och 108 sunnan, d. v. s. 263 borgare. Om vi anta att varje borgares hushåll uppgått till i genomsnitt fyra personer, och därtill tillägga inalles 500 utländska och andra personer utom borgerskapet, torde vi kunna anslå den totala folkmängden till omkring 1,500 personer. Denna siffra skulle ge vid handen att Nylöse vid den tidpunkten varit en av de fyra största städerna i Sverige. (Strömbom 1924:43 f.)

Jag vill lyfta fram två saker ur citatet. Det första är att Nya Lödöse framställs av Strömbom som en av de fyra största städerna i Sverige under denna tid. Måhända att hans beräkning är välgrundad. Men denna beräkning – vilket är det andra jag vill lyfta fram – bygger endast på antaganden i fråga om mängden av de andra medborgarna utanför borgerskapet (tjänstefolk, inhysesshjon med mera), vilket förvisso Strömbom klart uttrycker. Men även om denna beräkning alltså bygger på ett kanske välgrundat antagande kan man undra över huruvida Strömbom gjorde detta antagande utan att undersöka källorna djupare, eller om de källor han undersökte faktiskt inte var mer utförliga än de resultat som uppges i citatet? Svårigheter med demografiskt källmaterial verkar finnas även för 1600- och 1700-talets Göteborg. Låt gå tillbaka till siffrorna för befolkningmängden i Göteborg år 1670 och år 1750, som nämndes ovan: drygt 4000 år 1670, och drygt 10 000 år 1750. Om man utifrån dessa siffror och år jämför borgarlängder i Göteborg (Långström 1926) visar sig följande: år 1670 uppges 96 stycken borgare i borgarlängden (a.a.:36–39). Men år 1750 uppges – förvånande nog – endast 18 stycken borgare (a.a.:94). Men det finns ännu en sak att fundera över: i borgarlängden år 1670 uppges (inklusive åldermannen inom respektive yrke) exempelvis 9 smeder, 15 skraddare, 13 skomakare och 26 båtkarlar (a.a.:36–39). Men i borgarlängden för år 1750 uppges inte

överhuvudtaget borgare med dessa uppräknade yrken. Däremot nämns för år 1750 exempelvis 8 skeppare, 2 handelsmän och 3 hökare (Långström 1926:94). Borgarlängden för år 1750 visar alltså mer, så att säga, välbärgade yrken i ett högre skikt inom borgarklassen som inte redogörs för år 1670. Det ska också anmärkas på att det nämns 3 stycken handelsmän för år 1670, men endast 2 stycken för år 1750. Har ett ändrat synsätt på borgarklassen skett under denna tid? Har det skett någon typ av social glidning vid nedtecknandet i borgarlängder? Är således borgarlängder i vissa delar opålitliga källor då man vill undersöka demografien i en stad? Är exempelvis husförhörslängder pålitligare källor? Två saker vill jag lyfta fram ur dessa frågor:

För det första är det en avsevärd socioekonomisk skillnad på de yrkesgrupper inom borgarklassen som räknats upp. En skeppare ur ett högre skikt inom borgarklassen hade sannolikt mer kapital än en borgare ur ett lägre skikt. En skeppare hade fartyg, besättning med mera, och därmed en högre position i borgarklassen än exempelvis en båtkarl i det lägre skiktet av borgarklassen. Båtkarlen kanske inte ens ägde roddbåten, med vilken han rodde last till och från fartygen i sitt yrke.

För det andra är det orimligt att antalet borgare inom borgarklassens lägsta skikt krympte i antal i det växande Göteborg. Det är knappast så att det exempelvis inte fanns smeder alls i Göteborg år 1750 (se ovan), medan befolkningsantalet i staden starkt ökade. Snarare torde efterfrågan på och behovet av olika yrkesgrupper ha ökat med den växande befolkningen. Men kanske förändrades synen på borgarklassens lägre skikt under 1700-talet, med konsekvensen att blev mindre viktigt att bokföra dessa borgare i borgarlängderna?

Vad jag ytterst menar med mitt resonemang är eventuella svårigheter med att reda ut hur stor del av befolkningen som utgjordes av borgarklassens lägsta skikt, och i synnerhet den lägsta klassen, om dessa medborgare inte finns nedtecknade i diverse förstahandskällor. Konsekvensen av det blir att även jag bygger min följande tanke på ett antagande: jag tror att majoriteten av göteborgarna bestod av dessa två nämnda skikt (borgarklassen lägre skikt, samt den lägsta klassen), i synnerhet under 1600-talet då mycket stor arbetskraft måste ha krävts för kanalgrävningarna i staden och byggandet av jordvallar runt staden, vilket fortsatte med det än mer tunga arbetet att bygga stadsmuren, bastioner, vallgravar etc. Kanalgrävandet och byggandet av stadsmurar, bastioner med mera var knappast arbetsvardag för borgarklassen, än mindre uppåt i samhällshierarkin. Snarare var nog detta en tung arbetsvardag för det lägsta samhällsskiktet, soldater, samt fångar och dylikt, hårt bevakad av en överhet som ansvarade för dessa gräv- och byggprojekt.

Jag har nu givit ett kort historieperspektiv över Göteborgstrakten samt givit ett par korta reflektioner över demografin i ett äldre Göteborg. Detta utgör en del av min teori om välutvecklad göteborgska redan under 1700-talet. Jag ska nu redogöra för mina tankar över denna teori i ett språkvetenskapligt perspektiv, som utgör den andra delen.

3.2. Teorin ur ett språkvetenskapligt perspektiv

Min definition av göteborgska i denna undersökning (sidan 1 f.) är, kort återgivet, att den är mer utjämnad, den har mer stadsdialektal karaktär än omgivande landsbygdsområde. Vad ligger då bakom min definition? Låt börja i en annan ända, med en kort tanke om hur en by kunde se ut under 1700-talet. En by på 1700-talet kunde vara så liten som några få hushåll. 1700-talet var en tid då det ännu skulle dröja innan enskiftet trädde i full kraft i åkerbruket på 1800-talet, då många mindre byar splittrades (Gadd 2000). Göteborg däremot var en av de största städerna i Sverige vid 1700-talets början (sidan 8). Utifrån detta vill jag hävda följande tre saker.

Det första är att språkkontakterna med andra språk och dialekter förmodligen var mycket mer omfattande och täta i Göteborg stad, exempelvis genom de tätt regelbundna marknaderna, än i omgivande byar och socknar⁵. Det andra jag vill hävda är att de olika klasskikten i Göteborg stad rimligen utgjorde en stor spännvidd, och i en stor mängd: från utfattig, tjänstefolk, borgare till adel (borgmästare/biskop). Detta jämfört med en by eller socken där olika klasskikt i en by och socken hade en mindre befolkningsmängd, och mindre spännvidd: från backstugusittare, bönder till en präst, och *kanske* en adelsman i egenskap av frälsejordägare och/eller officerare.

Det tredje jag vill hävda är att genomströmningen av folk i den göteborgska stadsmiljön sannolikt var mycket mer omfattande än i en by. Med en livlig handels trafik i Göteborg under 1700-talet från både sjö- och landshället, besättningar från ankommande skepp från när och fjärran, torde genomströmningen av folk vara betydligt mer massiv i en större stad som Göteborg än i en by eller socken. I denna livliga stadsmiljö, och i denna genomströmning av människor, sker språkkontakter där det både hämtas och lämnas intryck i språkbruk. Jag hämtar stöd för mina tre

---

5 Sockenar – även en och samma socken – kunde ha högst varierande befolkningsmängd från en tid till en annan på grund av pest, krigstjänst, svält med mycket mera. En socken som ”den minsta territoriella kyrkliga enheten” (Engström, m. fl. 1995:36) kunde alltså, likt byar, vara alltför rikt befolkad till mycket glest befolkad, beroende på goda eller svåra tider.

hävdanden i följande citat, som är en betraktelse av en okänd gäst under hans vistelse i 1790-talets Göteborg:

Annars var det marknad igår, Larsmessen, som det kallas, då bland annat en mängd tjensteflickor, antingen redan i tjenst här i staden eller bosatte i kringliggande landsort och nu sökande tjenst här eller på annan plats, i stor mängd samlas vid Kämpebryggan. Det var för övrigt en hel svärm av ungdom af båda könen, som hopat sig här i närheten. Jag roade mig att lyssna till hvad som sades; men det språk, som af somliga talades, var ganska svårt att förstå. Somliga ord förefullo mig alls icke vara svenska. »Hva anturar du dej för? Är du grätten? » »Nu datt du i din egen grop.» »Det kleppera allt.» »Purgas!» (Åkerblom 1898:148)

I dessa språkkontakter är det sannolikt, i vilket fall möjligt, att dialekter möttes i ett mycket tidigt skede i Göteborg av inflyttande folk. Ur dessa möten uppstod rimligen någon typ av utjämnad stadsdialekt, vilken i sig består av sociolekter som kan variera från ett klasskikt till en annat. Jag hämtar min definition av ”sociolekt” från följande citat:

Sociolekt, *social dialekt*, språkart (varietet) som är utmärkande för en viss social grupp. Sociolekter är ofta till uttal, ordböjning, och ordförråd också regionalt begränsade så att medlemmar av samma sociala klass i olika delar av ett språkområde varierar inbördes. Det innebär att samma varietet kan betraktas som sociolekt ur ett perspektiv och som dialekt ur ett annat. Skillnaderna mellan sociolekter är i regel kvantitativa än kvalitativa och övergångarna mellan sociolekter är glidande. (Engström, m. fl. 1995:34)

I denna definition nämns region. Även om man kan tolka olika vad ”regionalt begränsade” betyder, tolkar jag att det handlar om större områden, kanske härader eller större områden, snarare än byar eller socknar. En annan reflektion jag vill göra över citatet är att ”språkområde” ju inte endast behöver betyda ett mindre geografiskt område, utan lika gärna kan innebära även Sverige som helhet. Utifrån denna tanke undrar jag: Kunde en stadsdialekt i en stad, i 1700-talets Sverige, betraktas som mer dialektal jämförelsevis med en annan stad? Mer konkret: Skulle exempelvis 1700-talsgöteborgska (om man nu föreställer sig att den fanns) vara, så att säga, mer dialektal än den tidens stockholmska? Jag lämnar denna frågeställning för tillfället, men det kan finnas anledning att beröra denna fråga senare.

Som jag tidigare förklarat handlar denna undersökning om undersöka endast ett mindre antal ord, samt några tankar från 1700-talet om språkbruket i Göteborg. Därför utvecklar jag inte vidare mitt resonemang av betydelsen av det komplicerade

begreppet sociolekt och hur en sociolekt kan avgränsas från ett klasskikt till ett annat, då det ändå är, enligt vissa ”omöjliga att skarpt avgränsa.” (Mena-Berlin 2000:161). Mitt resonemang kring sociolekt får utvecklas mer i större undersökningar där ett större material måhända kan säga mer ifråga om sociolektperspektivet, med resonemang om till exempel förändringar⁶ uppifrån och nedifrån. Istället avslutar jag detta delavsnitt med några tankar och resonemang kring begreppet talgemenskap⁷.

Tankar om en talgemenskap som specifikt handlar om göteborgska har dryftats förr, av exempelvis Andersson (1994). Andersson uttrycker följande tankar om talsituationer i denna talgemenskap, och normvalsmönster utifrån den moderna tidens göteborgska:

Varje enskild individ träder varje dag in i flera sådana här talsituationer och har man bott i staden några år så har man skaffat sig en viss vana att hantera dessa situationer. Dessutom finns det många tiotusentals individer i staden som alla på något sätt går in i talsituationer som kan beskrivas på det här viset. Den enskilde försöker hitta ett lämpligt mönster för normval i olika situationer, och vi kan anta att andra individer skaffat sig likartade normvalsmönster. Konsekvensen av detta resonemang blir då att stadsdialekten, det vi kallar göteborgska [...], är en produkt av normvalsmönster eller normvalskonventioner. Ju större enhetlighet vi finner i normvalsmönstren, desto fastare har stadsdialekten etablerats. (1994:246)

Som jag nämnt ovan handlar det i citatet om modern tid i Göteborg. Men jag undrar – enkelt uttryckt – om detta tankesätt hos Andersson även kan tillämpas på ett Göteborg som fanns långt före det moderna industrisamhället? Denna fundering får sammanfläta historiedelavsnittet ovan med detta avsnitt. Sammanflätningen som följer nedan av de två perspektiven (historia/demografi och språkvetenskap som jag hittills lite stramt redogjort var för sig) får sammanfatta min teori om väl utvecklad 1700-talsgöteborgska, för att ge en enkel och avrundande helhetsbild.

---

6 Förändring uppifrån: språkförändring som sker genom att språkdrag med medveten och öppen styrning sprids ”neråt” från grupper med hög/högre prestige i samhället. Förändring nedifrån: språkförändring som sker genom att språkdrag utan medveten styrning sprids uppåt i samhället från de medborgare som har låg/lägre prestige. (Sundgren 2007).

7 Talgemenskap (speech community): en grupp (befolkning i en region < land) talare som tillsammans delar en uppsättning normer för ett visst språk. (Sundgren 2007).

3.3. Sammanfattning av historie- och språkvetenskapsperspektiv

Industrisamhället med dess urbanisering var en betydande, rent av avgörande faktor för den moderna göteborgskan. Siffror på befolkningsökningen i Göteborg (sidan 8) mellan år 1800–1900 visar på en tiodubbling, från ca 13 000–130 000. Detta är klara siffror för att en intensiv urbanisering skedde. Men siffror för åren 1599-1800, alltså före industrisamhället, visar ju även de på vad som nästan är en tiodubbling, ca 1500–13 000. Dessa siffror, speciellt siffror från 1500-talet, bygger förvisso på antaganden, och tiden spänner dessutom över 200 år istället för 100 år. Men trots det är dessa siffror långt från orimliga, enligt min mening. Dessa siffror är dessutom imponerande för ett, enkelt uttryckt, långsammare och enklare bondesamhälle som den tidens agrara Sverige var, jämfört med det senare effektiviserade och snabbare industriella Sverige.

Det har varit händelserika tider i Göteborgstrakten sedan 1200-talet. Trakten har länge varit ett speciellt läge för handel och handelskontakter västerut, och även en utsatt trakt för stridigheter med Danmark och Norge. Detta tillsammans med den senare snabba tillväxten i Göteborgs stad med växande manufakturverksamhet, varv, sjöfart, handel tillsammans med den starkt ökande befolkningen får mig att tro språkutvecklingen i Göteborgstrakten på ett mycket tidigt stadium skilde sig från exempelvis centralvästgötskan kring Skaratrakten. Alla dessa fakta och faktorer tror jag sammantaget sett skulle kunna vara tillräckligt gynnsamma villkor för att en talgemenskap, i form av en stadsdialekt – göteborgska – skulle kunna ha uppstått mycket tidigare i Göteborgstrakten än vad som är känt idag.

Frågan är ju då hur man kan undersöka dessa äldre tiders språkbruk. Nordberg (genom Sundgren 2007:31) tar upp flera svårigheter med att undersöka äldre språkstadier. Det svåraste är studiet av interaktion och samtalsmönster, och språkmaterialets autenticitet i texter. En annan svårighet är vad för material man bör välja att undersöka. Nordberg räknar upp till exempel rättegångsprotokoll, personliga brev, skådespel, skönlitterära prosodialoger, reseberättelser etc. (a.a.). Men det finns ytterligare typer av källor att undersöka, och även andra aspekter att beakta i undersökningar av äldre språkstadier, som Nordberg inte tar upp (a.a.). Dessa källor och beaktanden samt mina övriga metoder redogör jag för i nästa kapitel, då jag kommer använda dessa andra källor och dessa andra beaktanden i denna undersökning.

4. Material och metod

I detta kapitel följer mina redovisningar av material och metod inför analys av tjugo utvalda ord, och tre utvalda texter som utgör denna undersökning. Först redogör jag för vilket material som ligger till grund för undersökningen. Därefter redogör jag för vilka metoder och kriterier jag har satt upp vid urval av material i min materialinsamling. Och sist redogör jag för val av analysverktyg, analysmetod samt klargörande av vissa termer.

4.1. Material och materialbank

Att undersöka om göteborgska fanns på 1700-talet, eller ännu längre tillbaka, kräver mycket arbete ifråga om insamling av material. Denna insamling av material har jag sysslat med sedan år 2011. Jag har alltså sedan länge avsikten att göra avsevärt större undersökningar i frågan om äldre göteborgska än vad som ryms i denna uppsats. Ledtrådar från äldre, bortglömd göteborgska skulle kunna vara av olika slag, till exempel ord och fraser, men även att man hade tankar om lokalspråket. För att inte något viktigt ska slippa undan, och att insamlat material ska ha så mycket substans som möjligt, är den enda rimliga möjligheten att granska en mycket stor mängd textmaterial. Jag har i stort sett undersökt endast förstahandskällor (originalutgåvor och handskrifter) i vissa fall faksimilupplagor/mikrofilm, och i mycket få fall textkritiska utgåvor. För att få struktur och ordning i insamlat material har jag skapat en mycket enkel materialbank⁸ som fortfarande växer då granskningen av material ännu inte är avslutad. Det granskade materialet består till största del av text som har författats eller översatts till svenska i Göteborg, eller Göteborgstrakten, från år 1586 (tänkeböcker från Nya Lödöse) till år 1836, alltså en tidsrymd på 250 år.

---

⁸ I mitt insamlade av exempelvis ord har i vissa fall en ordfamilj kunnat samlas in, det vill säga ett ords olika former, medan andra ord verkar vara oböjliga. Ibland förekommer ord med alternativa stavningar och i vissa fall har ord fått ändrad betydelse över längre tid. Ca 1200 ord har hittills samlats in (även flera hundra ord från andra dialekter, i jämförande syfte). Min materialbank består av ett stort antal (dator)dokument och mappar utgörande ordlistor, listor på avsändare (ca 140 personer), anteckningar, citat, samt hänvisningar till andra ord, ordböcker m. m. Dessa hänvisningar kan gälla både inom ett dokument, men även till andra dokument i andra mappar. Ett nätverk av hänvisningar, kommentarer och dylikt – i funktion som någon slags metatext – bildar alltså sökstrukturer i materialbanken, där sammanhang kan anas i undersökningar.

Nedan följer en redogörelse för mina metoder vid insamling av material. Min metodredogörelse innebär att förklara vilka kriterier som har gällt vid mitt urval av källor, avsändare, samt material i källor inför sortering in i denna materialbank. Jag vill understryka att dessa kriterier även har gällt för det utvalda materialet (från min materialbank) som ligger till grund för just denna undersökning.

4.2. Metod i materialinsamling

4.2.1. Kriterier vid urval av källor

Det som är mitt övergripande kriterium vid urval av göteborgska källor är att de består av texter vilka var offentliga och innehöll ett språkbruk som ansågs lättbegripligt av en allmänhet. Dessa texter utgörs framför allt av Göteborgstidningar, men även av sakprosa, rådhusprotokoll och informationstexter från Göteborgs rådhus och magistrat. Jag har däremot varit mer försiktig med andra källor som exempelvis brev och dagböcker. Dessa källor kan ju innehålla personliga språkdrag som kanske ansågs märkliga för allmänheten. Å andra sidan kan dessa källor vara värdefulla i fråga om att hitta till exempel dialektord. Men frågan är ju då om dialektinslag i sådana källor fullt kunde förstås av en allmänhet. Dessa bedömningar av text i brev och dagböcker kan därför bli svårare att göra jämförelsevis med offentlig text. Ifråga om offentliga texter har utan tvekan Göteborgstidningar varit min främsta källa, som jag har ägnat mest tid åt att undersöka. Jag anser att det finns starka skäl till att undersöka just tidningar. Det första och främsta skälet är att tidningstext lätt ska kunna läsas och förstås⁹ av gemene man. Annars skulle en tidning knappast överleva. Men en läsare kan ju också göra sin röst hörd i tidningar genom att lämna in insändare. Förutsättningarna för en tidningstext, oavsett man är

---

⁹ Jag har hittat exempel på där en läsare har skickat in ett inlägg, där denne uttrycker undran över vad ordet *aste* betydde i en artikel i ett föregående lösnnummer. Förklaringen som utgivaren ger är ”ingen ting” (Hwad Nytt i Staden? 1761:160, den 4 Martii). Men det finns också ett exempel på det omvända, där tidningsutgivaren inte fullt förstått betydelsen av ett ord i en insänd text från en läsare. I ett svar tillbaka till insändaren, och för att göra sig fri från ansvar gentemot andra läsare, följer en fotnot där publicisten/skribenten tydligt klargör att han endast kan tolka betydelsen ”sola sig rik” med ungefärliga betydelsen ’sko sig’ (Götheborgske Spionen 1766:188, N:o 24, den 14 Junii). Det verkar alltså som att man var mycket mån om att klargöra ords betydelser i bästa förmåga, i de få fall missförstånd eller bryderi kunde uppstå kring ett ord. Dessa fall är emellertid väldigt få i min granskning. Kanske tyder detta på, mycket förenklat sett, en överlag samstämdhet i språkbruket i Göteborg.

mottagare (läsare) eller avsändare (publicist/ skribent), är alltså att språket är lättförståeligt.

Det andra skälet är att Göteborgstidningar finns i mycket stor mängd. Med denna stora mängd finns ju exempelvis möjligheten att undersöka hur ofta ett ord används, om ordet betyder samma sak från ett tillfälle till nästa och så vidare. Exempel på dessa aspekter tar jag upp i undersökningen nedan av de tjugo utvalda orden.

Det tredje skälet är att Göteborgstidningar gavs ut med tät intervall. Vissa tidningar gavs ut en gång i veckan (exempelvis Göteborgska Magasinet med start år 1759) medan andra tidningar (exempelvis Göteborgs Allehanda med start år 1774) gavs ut i snitt fyra gånger per vecka. Detta möjliggör att man kan följa språkbruket och språkutvecklingen i Göteborgstidningarna ganska väl genom de ca 18 700 tidningar åren 1749–1836 som jag granskat. (Vissa iakttagelser och reflektioner kring detta tar jag upp i diskussionsdelen.)

Hur är det då ifråga om antalet prenumeranter? Gustafsson m. fl. (2000:131) uppger att antalet prenumeranter i Göteborg under åren 1760–1761 var ungefär 325 stycken, vilket innefattade i mindre mån även prenumeranter i andra städer. Med stöd av Gustafsson m. fl. vill jag hävda att största delen av läsarna/prenumeranterna av Göteborgstidningar under 1700-talet bodde i Göteborgs stad eller dess närmaste omgivningar, exempelvis Majorna. Dessa läsare var alltså mottagare av tidningstexter i roller som läsare, men även i roller som avsändare på så vis att de bidrog med insänd text till tidningarna. Och språkbruket i tidningarna måste ju i båda fallen vara begripligt för gemene man, lika självklart då som nu.

4.2.2. Kriterier vid urval av avsändare

Det är långt ifrån alltid jag har kunnat avgöra vem avsändaren bakom en text är, födelseort, vistelseort, stånd, hur länge denne bott i staden (eller i närliggande område) med mycket mera. Ibland är en text undertecknad med namn, ibland med alias, och ibland är personen anonym. Men trots okänd avsändare finns det ändå sätt att få viss klarhet, åtminstone en rimlig bedömning, i frågan om avsändaren bodde och verkade i Göteborg eller dess närmaste omgivning. I min materialinsamling har jag följande kriterier vid urval av avsändare.

Det främsta kriteriet är att avsändaren kan spåras då avsändarens namn finns med i texten. Om namnet inte finns med kan det ändå på olika sätt visa sig om avsändaren exempelvis bodde och verkade i Göteborg. Kanske det står i texten att avsändaren är en handelsman, och har handelsbod i staden. En annan kanske

reflekterar över något under sina dagliga promenader i staden, eller vid regelbundna besök i stadens teater, och då irriterar sig över folks vanor. Med dessa exempel menar jag att man med rimlig säkerhet kan bedöma att avsändaren åtminstone bodde och verkade i Göteborg.

Avsändarna bakom de utvalda orden och tankarna i denna undersökning är med stor säkerhet göteborgare, utifrån dessa kriterier. I en text framgår till exempel att avsändaren äger en handelsbod i staden. Två andra avsändare är far och son, Eric och Jacob Cederbourg, som både föddes och levde i stort sett hela sitt liv i Göteborg (Boëthius 1927:768 f.).

Ytterst litet är känt kring B. Öhrwall, skribent i Götheborgske Spionen. Men det kan hävdas att han var hallänning (Götheborgske Spionen 1768:324, N:o 41) men att han betraktade sig som ”en Götheborgare, fastän ej född här” (Götheborgske Spionen 1766:394, N:o 50), och levde ”såsom en hederlig och mångårig Ämbetsman inom[sic!] denna Staden” (Götheborgske Spionen 1772:145, N:o 19).

J. Rosén, skribent i Götheborgska Magasinet (enstaka gånger skribent även i Götheborgske Spionen), var född år 1726 i Sexdrega. Han studerade vid gymnasiet i Göteborg, och efter studier i Uppsala och Lund bosatte han sig i Göteborg där han verkade fram till sin död år 1773 (Dahl 1949:338 f.).

Personen bakom texterna i tidningen Hwad nytt ? Hwad Nytt ? är förmodligen Anna Hammar-Rosén (Johan Roséns änka). Om en insänd text var anonym brukade det uppges av skribenten/publicisten i tidningen. Dessa upplysningar finns inte med i mina valda texter från Hwad Nytt ? Hwad Nytt ?, inte heller några namn. Rimligen har då A. Hammar-Rosén skrivit texterna, även om det inte säkert kan avgöras.

Avsändaren i text 3 (i kommande textanalys), ”Hurtig Götheborgare”, kan tänkas vara infödd göteborgare. Men det kan emellertid inte avgöras då denna avsändare var anonym. Och så lär det nog förbli.

4.2.3. Kriterier vid urval av material i källor (ord, fraser m. m.)

Mina tre kriterier (i samverkan med de andra kriterierna ovan) som har avgjort till exempel vilka ord jag valt att föra in i materialbanken är i viss mening enkla i en första granskning. Det handlar om ord jag har hittat, vilka inte finns med i Svenska Akademiens ordbok (fortsättningsvis förkortad SAOB), Ihre (1766), Hof (1772) och Rietz (1867), eller att orden visserligen finns i något eller några av dessa verk men då betyder något annat, eller att orden finns exempelvis i SAOB men då med belägg från mycket senare tid.

I denna undersökning av tjugo utvalda ord har jag dock lagt till några ordlistor och ordböcker som analysverktyg. Dessa verk är Biurman (1739), Sahlstedt (1769), Dalin (1871) och Dahlgren (1914–1916). Dessa verk tar på olika sätt upp svenska språket i fråga om standardsvenska, dialekter, låneord, samt ålderdomliga och främmande ord i svenskan. Efter ordundersökningen, i diverse kommentarer över resultatet, kommer jag vid behov att använda mig av ordböcker som tar upp andra språk, men endast då för att belysa mina bedömningar av resultatet.

4.3. Metod i analys av ord och texter

De ordböcker som jag har nämnt i delavsnitt 4.2.3. är analysverktyg. Men vilket övergripande och samordnande analysverktyg ska jag använda som ger en samlad bild? Med det menar jag: Vad för typ av ordanalys ska jag göra, och med vilken metod ska jag genomföra den? Det blir följande: det analysverktyg vilket tjänar som, så att säga, glasögon för ordanalysen utgörs av Saeed (2009). Här vill jag flika in med att jag i denna mindre undersökning hellre undersöker tjugo ord något grundare än till exempel endast fem ord något djupare. Men det sker då på bekostnad av analysens djup. Avgränsningen blir alltså ganska stor. Det innebär exempelvis att definitionen av begreppet ”ord” blir mycket förenklad. Det finns många sätt – och problem – med att definiera begreppet ord. I denna undersökning får det räcka med följande enkla definition: ”Words can be identified at the level of writing, where we are familiar with them being separated by white space, where we can call them **ortographic words**.” (Saeed 2009:55). Denna mycket enkla definition innebär att jag även betraktar ord som består av exempelvis sammansättningar (”solstråle” (”sol” + ”stråle”)) som endast ett ord, med mellanrum i texten till det föregående och det efterkommande ordet. Men det innebär också följande: problemet med att undersöka ord i gamla texter är att det aktuella ordet kanske inte står i sin *grundform*, det vill säga, ordet står inte i sin *semantiska* (uppslags)form, som exempelvis i ordböcker. Istället kan ett ord vara böjt – ett grammatiskt ord – från det semantiska ordet (exempelvis substantiv i pluralformer: ”stolar”, ”stolarnas” istället för grundformen ”stol”, eller andra verbformer: ”gick”, ”gående” istället för grundformen ”gå”) (Saeed 2009:56). Det kan alltså bli problem med att utreda grundformen av ett ord, om man har hittat ordet endast i någon böjd form. I denna undersökning löser jag det på följande förenklade sätt: även grammatiska ord betraktar jag som uppslagsord, med tanke på att jag endast ska undersöka ordens

betydelse – lexikal semantik – och då med så enkel undersökning som möjligt. Detta innebär att de tjugo utvalda orden får tjäna som uppslagsord oavsett vilken ordform orden än har, istället för att jag spekulativt anger något av dessa ords grundform som uppslagsord.

Mina tolkningar av orden är uppdelat i två perspektiv. Dessa två perspektiv är, mycket enkelt beskrivet: *sakbetydelsen*¹⁰ (att studera ordet tillsammans med de andra orden i meningen; vad meningen, eller meningarna, i sin helhet ger för information om den tidens värld/miljö), samt *språkbetydelsen*¹¹ (ordets betydelse, stavning, böjningsformer med mera vilka kan ge ledtrådar om var ordet kan komma ifrån; vilket annat språk eller vilken annan dialekt). Denna strikta uppdelning följer jag dock inte om ett ord är, grovt och enkelt uttryckt, mindre svårt att undersöka. I sådana fall, så att säga, flätar jag ihop perspektiven i en enkel, blandad helhetsbild där excerperingen (meningsexempel som visar hur ordet användes) i ordlistorna i sig kanske säger lika mycket om ordet, som en kort analys skulle säga. Jag stöder mitt resonemang med Saeed (2009), som menar att ”perhaps the simplest theory of meaning is to claim that semantics *is* referens, i.e. that to give meaning of a word one shows what it denotes.” (a.a.:30). Däremot lägger jag mer tyngdpunkt på det ena eller det andra perspektivet – rent av endast ett perspektiv – vid en svårare analys i undersökningen av ett ord i ordlistorna. Analyserna blir dock mycket kortfattade i denna mindre undersökning, och består endast av kommentarer som följer efter ordlistorna.

Resultatet av ordundersökningen presenteras i form av två tabeller, vilka jag fortsättningsvis benämner som ordlistor. Dessa två ordlistor är uppdelade på följande sätt: ordlista 1 kommer att innehålla tio ord. Dessa ord finns inte med i några av de ordböcker som har redovisats ovan som analysverktyg. Om ett ord har en annan betydelse, ordklass och exempelvis har ett annat suffix i språkbruket i 1700-talets Göteborg än vad som uppges de valda ordböckerna som analysverktyg betraktar jag ordet som ett, så att säga, tillräckligt unikt ord, och därmed har ordet sin plats i ordlista 1.

Ordlista 2 kommer att innehålla tio ord. Dessa ord finns förvisso med i någon eller några av de valda ordböckerna, men de betydelser orden tycks ha i 1700-talets Göteborg – utifrån min tolkning – finns inte med i ordböckerna, fastän de (ofta) har samma ordklass, böjningsformer m. m.

---

10 Encyclopaedic knowledge, enligt Saeed (2009:6)

11 Linguistic knowledge, enligt Saeed (2009:6)

Materialet som utgör analysverktyg i den kortfattade textundersökningen består av Hellspong (2012). Analysmetoden för dessa tre utvalda texter blir att använda sig av textlingvistiska¹² inslag och terminologi från Hellspong (a.a.). (Övrigt material, där tankar uttrycks kring språkbruk, exempelvis av Hof (1753) och Tiällman (1696), kommer att lyftas fram i efterkommande diskussionsdel, så även en diskussion av teoriunderlaget utgörande kapitel 3, men då utifrån resultatet.)

Med begreppet *röster*, som nämns i undertiteln och sammandraget, menar jag den eller de avsändare som framträder i olika grad i och bakom en texts textsamspel. Undersökningen består alltså främst av en lexikonundersökning, att undersöka märkliga ord vilka används av röster i 1700-talets Göteborg, men också att undersöka några göteborgska 1700-talsröster vilka tycks tala om göteborgska lika självklart som när man talar om göteborgska idag.

5. Resultat av ordundersökningen

Nedan följer resultatet av ordundersökningen, i form av två ordlistor. De två ordlistorna har samma kolumnindelning: ord, ordets betydelse samt källa och excerpering (meningsexempel på hur ordet användes). Först ordlista 1. Dessa tio ord finns inte med i de ordböcker vilka jag har använt som analysverktyg. (Tecknet ”≈” i ordlistorna betyder ’ungefär’. Fetstilen i excerperingarna är min fetstil.)

5.1. Ordlista 1

Ord	Betydelse	Excerpering och källa
Amföjer	anförare, officer?	” Wälkommen til Stan Musiö Petter , nå jag kan säga at han har confoyerat op sig sen jag sågen sist, serra dö, han ser ut som en Amföjer med 6 styfwer om dan.” (Hwad Nytt ? Hwad Nytt ? 1783:4, N:o 13 och 14, den 24 Januarii)

¹² Textlingvistik innebär att undersöka text som innefattar mer än en mening, det vill säga, flera meningar som tillsammans bildar textstycken. Texten analyseras då utifrån tre strukturella perspektiv: *ideationell* struktur (tankar i och bakom en text), *interpersonell* struktur (avsändare > < mottagare i och bakom en text) samt *textuell* struktur (uttryckselement i en text, och hur de används och samspejar) (Hellspong 2012).

Apraxin	≈ blind-bock	”Somlige undra, hwad Mercurius förstår med de gemena Sagor och oanständiga Infall, hwar med jag, efter Dess omdöme, upstoppat första Arken? [...] Somlige undra, om Herr Görwell är en Majer eller Apraxin i Lärda Werlden? Swar: Han är en ifrig Pennefäktare.” (Göteborgska Magasinet 1759:241, N:o 30, den 23 Julii)
Besukte	≈ beskaffad, klädd, krönt	”Himla wishetens kraft af friskaste grenar och leder, Tage sin prydnad och wäxt, och flyte af himmelen neder, Såsom en fuchtande dagg besukte med ädlaste dygder Staden och Folck ; ty här uppå är all wälgången bygder.” (Cederbourg 1736:rad 387–390)
Charmantus	≈ älskling	”Huru wilja en hop gemena Borgare-barn wara klokare, än min lilla Charmantus ? Han har ju, sedan han war 3 år gammal, burit sin lilla wärja wid sidan ;” (Göteborgs Wecko-lista 1751:4, N:o 38, den 21 September)
Charmante	≈ älskling	”En liten tik, af Spanska slaget, som kallas Charmante eller Manta, har beklageligen, förleden Torsdags middag, från den rätte ägaren, utur et hus wid stora Torget, olofligen afwiket; [...] Den som återställer samma omisteliga kreatur, har nögaktig wedergällning af ägaren at förwänta.” (Göteborgska Wecko-bladet, 1764:232, N:o 29, den 21 Julii)
Chelladonger	delar av smycke	”Förleden Pingst-dag blef i Domkyrkan borttapadt et hwitt oägta Jouvel-Örhänge, med Ros midt uti, och tre hängande Chelladonger , i silfwer wäl infattadt” (Göteborgska Nyheter 1765:170, N:o 22, den 1 Junii)
Härlingar	del/toppar på sjö-märke	”Som för Magistraten anmält blifwit, at wanartigt folk skola företagit sig at nedbryta och borttaga på det til Rännans utmärkande uti Götha älf åfwanföre lilla Bommen nyligen nedrammade Spiror wid östra ändan fästade härlingar med qwast på käppen ; [undertecknat] Göteborgs Rådhus.” (Göteborgs Allehanda 1799:2, N:o 64, den 31 Maji)
Juballering	Ekonomisk tilldelning, ≈ lön	”En större summa, nämligen 1 af hundralet, tilfaller, under namn af Juballering , Arbetare eller Nice-Matrosar, när skeppet ligger i hamn.” (Göteborgska Magasinet 1759:108, N:o 13, den 26 Martii)
Salmasier	≈ besserwisser(?)	”Hwar och en wil hafwa sit handtwerk hedrat, och fritt från bönäseri. Litet förstår jag emot Salmasier och lärde Hjeltar ; [...]” (Göteborgska Magasinet 1763:104, N:o 26, den 25 Junii)

Smånigt	≈ små- aktigt, nitiskt(?)	”Jag wil uppehålla hwarken mig eller Läsaren med Grammticaliska och Ortographiska fel, såsom mång begär, smånigt ; ty jag blefwe för widlöftig.” (Göteborgske Spionen 1767:188, N:o 24, den 13 Junii)
Sukla	sockerlag?	”[105] <i>En kryddbod i Göteborg 1705</i> . [...] Inventarium på det krammerij iag nu förtijden äger [108] sukla (sockerlag?) [Bergs parentes] [111] , Samuel Bornander.” (Berg [1705]1882. bilaga 40:105–111)

Tabell 1. Ordlista 1.

5.2. Ordlista 2

Nedan följer ordlista 2. Orden i denna lista finns visserligen med i vissa av de ordböcker vilka jag har använt som analysverktyg. Däremot står inte den betydelse av ordet som fanns i språkbruket i 1700-talets Göteborg med i dessa ordböcker.

Ord	Betydelse	Excerpering och källa
Ankommen	Förälskad, kär(?)	”[sic!] min Herre har stämt möte med en Mamsell som han har blifwit lite ankommen för, det är bara lappri, wi skal inbilla den der stackarn at hon är behaglig [...]” (Hwad Nytt ? Hwad Nytt ? 1783:4, N:o 13 och 14, den 24 Januarii)
Backe; tvättebacke	korg	”För en fattig Tjenstepiga blef qwarlemnad wid hamnen wid Kyrkogate-bryggan, en Twättebacke , [...]” (Hwad Nytt ? Hwad Nytt ? 1783:8, N:o 157 och 158, den 3 October)
Biörn	damm- anordning (i för- svarsverk)	”Detta wattnet hålles uti bemelte Canal på södra sidan, eller emot Fästningens hufwudgraf, af en stor Behr eller så kallad Biörn , til 6 alnars tjocklek, med des tillhörige damluckor, [...]” (Cederbourg 1739:116)
Bollhuset	livet, livs- rummet	”Och ware långt ifrån oss, at ogilla deras fruktan, så wida de ej gjort fred med sin Skapare. Ty denna sista omwäxling afgör våra öden. Ewig sällhet eller uselhet möter oss wid utgången af det jordiska Bollhuset . Deremot är ingen lycka eller olycka i werlden nog betydande, för att stöta en rätt eftertanke: [...]” (Göteborgska Magasinet 1759:55 f., N:o 7, den 12 Februarii)

Bollhuset	livet, tillvaron	”[...] : den resefärdiga själen är utom sig, eller störes af en orolig sömn, och går efter et par timar, högst et par dagar, in i ewigheten, utan at arbetat på någon sinnes förändring, under så förskräckeliga tilrustningar. Huru mången träder icke på detta sätt ur människliga bollhuset ?” (Göteborgske Spionen 1766:146 f., N:o 19, den 10 Maji)
Brännerna	galler, plattor, ved?	”Man får ej wända bakfram på brännerna i spisen, på det korna ej må bära bakfram på sina kalfwar.” (Göteborgska Magasinet 1761:453 f., N:o 29, den 18 Julii)
Davidar	hiss/hänganordning för mindre båtar	”genom offentlig aution, [...] 2 st. små gamla Båtsegel, 4 st Davidar eller Slupsgalgar, 6 st. stora jernbeslagna Tranbackar,” (Göteborgska Nyheter 1792: 287, N:o 36, den 15 September)
Kräng Kräng	köttblandat valspäck	”119 en half quardeler så kallad Kräng , eller köttblandat Hwalfisk-Späck, ankomne.” (Göteborgs Allehanda 1776:3, N:o 66, den 20 Augusti) ”115 quardeler Späck, 38 dito Kräng ” (Göteborgska Nyheter 1781:227, N:o 29, den 12 Julii)
Ludet	päls, eventuellt fodring	”Såg hon intet, at Mad. Skuta hade äfwen fått sig pelisse med ludet under ?” (Hwad Nytt ? Hwad Nytt ? 1776:5, N:o 41 och 42, den 19 Februarii)
Present Regalt	närvaro respekt	”Tyst lilla Elsa, hon bör inte tala om sådant i Jungfruns Present , hon bör ha regalt för folk af position[...]” (Hwad Nytt ? Hwad Nytt ? 1783:5, N:o 13 och 14, den 24 Januarii)

Tabell 2. Ordlista 2.

5.3. Kortfattade kommentarer kring orden och ordundersökningen

Det är ofta svårt att fullt reda ut vad betydelsen av ett ord skulle kunna vara, framför allt om ordet inte finns med i ordböcker. Inte sällan krävs öppenhet för nya tankar i sökandet. Därtill måste man vara medveten om ords alla tänkbara alternativ de kunde stavas på i äldre tider, både ifråga om vokaler och konsonanter. Men även om det mycket väl kan finnas utrymme för andra tolkningar i flera fall, exempelvis kring ordet ”brännerna” (ordlista 2), vill jag ändå hävda att mina tolkningar av de tjugo utvalda orden är åtminstone rimliga. Och även om det för tillfället inte går att fullt fastställa ett ords betydelse är ju ordet ändå i högsta grad intressant för vidare

undersökningar där olika texter tillsammans kan bidra med svar. För övrigt har jag valt att i denna undersökning endast uppge högst två träffar på ett ord även om jag har råkat på ordet vid flera tillfällen – från några gånger till uppmot hundratals.

Att kommentera alla tjugo orden blir alltför omfattande i denna uppsats. Jag kommer därför att endast kommentera mina tolkningar av de ord som måhända kan funderas över mer än andra, krasst uttryckt. Jag vill återigen betona att mina tolkningar endast bör betraktas som rimliga bedömningar. Jag tar orden i följdordning utifrån ordlistorna. (Mina kommentarer bygger på det synsätt och den avgränsning jag redogjorde för i delavsnitt 4.3., sidan 19 f.)

Först några tankar kring ordet ”besukte” (ordlista 1). Detta ord kommer rimligen från tyskan. Lind (1738:62, 2:a kol.) uppger ”Besuchen, hemsöka, besöka.” Möller (1782:370) uppger ”Besuchen [...] besöka, hälsa på, göra besök.” Må vara att J. Cederbourg använde detta ord på sitt sätt. Men uppenbarligen uppskattades J. Cederbourgs dikt, varifrån texten är hämtad. Med denna dikt vann han en dikttävling, och dikten blev publicerad. (Framröstningen i december 1735 nämns i en lång undertitel till den tryckta upplagan, som jag valt att inte skriva in i litteraturlistan.) Men det går att tolka olika vad ”besukte” egentligen har för tempus i denna text. Står ordet i preteritum och då faktiskt kan betyda ’besökte’? Eller står ordet i perfekt particip (med något märklig *e*-ändelse) med mer adjektivisk funktion och då betyder ungefär ’klädd, krönt’, och ordet ”flyte” ’flyttade’(?) i raden ovan är det finita verbet? Min tolkning är det andra alternativet, även om det första inte kan uteslutas. En djupare undersökning av J. Cederbourgs placering och användning av verb i denna omfattande dikt skulle kanske ge säkrare svar.

Nästa ord jag vill kommentera är ”Chelladonger” (ordlista 1). I sakbetydelsen kan det säkert slås fast att det rör sig om en delar av ett smycke. Men hur är det då med språkbetydelsen? Var kommer ordet ifrån? Kan det vara ett lånord¹³ från franska? En sökning i ett par franska lexikon från 1700-talet visar på ett ord som faktiskt har snarlik stavning: ”chélidoine [...] swal-ört.” (Möller 1755:331, 2:a kol.), ”Chelidoine [...] Swalört.” (Björkegren 1784:434, 2:a kol.). Men kan då svalört ha något med ”Chelladonger” att göra? Kan det vara så att formen på dessa smyckedelar liknade svalörtsblommor? Var det den tidens smyckemode? Även om denna tanke kanske är lite långsträckt är det ändå en möjlig förklaring. Men det finns

---

13 Jag vill här tillägga att ska man undersöka lånord från andra språk i 1700-talets svenska bör man hålla sig till de ordböcker som fanns då, oavsett det gäller svenska eller det språk som ordet är lånat ifrån. Ett ords betydelse kunde ha en helt annan betydelse då än vad det ordet har i dag.

faktiskt två andra tänkbara förklaringar. Hof (1772) uppger ”Kella, Sv. kitsla, kitla [...]” och ”Scheledags, skeledags, Sv. wid pass klåkkann fämm äller säx äffterr middag [...]” (a.a.:168, 244). Vad kan då ”Kella” och ”Scheledags” ha med ”Chelladonger” att göra? Möjligen kan det vara så att chelladonger är en sammansättning av ”kella” och ”dong” och då betyder ’örhänge’ (som kittlar på halsen när det dinglar runt). En tredje möjlighet är att ”Chelladonger” är uppkommet från ”scheledags”, och att chelladonger då betyder ’hängsmycke’ (som hänger rakt ner, likt klockvisaren pekar klockan sex). Här finns dock skillnad i stavning; *ch-* *k-* och *sch-*ljud. Men är dessa två alternativ – ”Kella” och ”Scheledags” – också möjliga, trots skillnaden i uttal? Man nog får vara öppen för åtminstone den möjligheten. ”Kella” och ”Scheledags” kommer från västgötskan, enligt Hof. Att ”Chelladonger” kan ha en koppling till ”Kella” och ”Scheledags” i västgötskan, är lika rimligt som att ordet kan vara ett lånord från franska. Alla tre alternativen kan vara rimliga.

Ordet ”Apraxin” (ordlista 1) i fråga om sakbetydelse är med stor säkerhet ett förolämpningsord (invektiv) eller ett negerande, personbetecknande substantiv, beroende på synsätt. Men var kommer ordet ifrån, i fråga om språkbetydelsen? Meijer m. fl. (1904) uppger ”Apraxi” som ett ord från grekiskan:

Apraxi (af grek. nekande *a* och *praxis*, handling), [...] Den sjuke har intelligensen i behåll, han kan se föremålen, uppfatta deras färg, men han kan ej igenkänna en knif, en sked o. s. v. [...] (Meijer m. fl. 1904:1256).

Jag vill understryka att jag inte har hittat ”Apraxin” i de ordböcker som använts i ordundersökningen. Kanske har ”apraxi” endast använts som medicinsk term inom läkarkåren för att beskriva ett sjukdomstillstånd? Men det är ju ändå anmärkningsvärt att ordet finns med i Nordisk familjeordbok (a.a.) men inte i SAOB. Uppenbarligen anses inte detta ord som lånord, vare sig i standardsvenska eller dialekter i de ordböcker som jag använt som analysverktyg.

Jag vill också kommentera ordet ”Twättebacke” (backe, ordlista 2). Det finns flera saker att konstatera och fundera över kring detta ord. För det första är ordet gammalt. SAOB uppger att det kan komma från keltiskan (SAOB 1903.Bd 2: B 13). Genom detta ords höga ålder har många betydelser tillkommit genom tiderna. Några exempel bland många betydelser av ”back”, ”backa” och ”backe” i SAOB är: ’bryggkar’, ’fiskeredskap’, ’färja’, ’gravhög’, ’låda’, ’mark’, ’sluttning’, ’stång’, ’tråg’, ’vattenbehållare’, ’verktygslåda’ med mycket mera (a.a.: B 12–29). Rietz

uppges ”Bakke” ’vedhuggningsplats’, ’sluttning’ och ’flodbredd’ (1867:20, 2:a kol). Vare sig Ihre (1766) eller Hof (1772) har med detta ord i sina verk. Vidare vill jag lyfta fram närbesläktade betydelser kring ordet ”back” i SAOB, att jämföra med min betydelse, ’korg’, vilket jag har uppgivit i min ordlista: ”[...] (i sydligaste o. sydvästra Sv.) skifva (helt och hållet l. delvis) försedd med uppstående kanter; låda, tråg l. ho med jämförelsevis ringa djup behållare. [...]” (SAOB 1903.Bd 2: B 12 f.).

Min tolkning av ”backe” i ordlista 2 som ’korg’ har jag dock inte – kanske något förvånande – hittat i SAOB eller i någon av de andra ordböcker som jag har använt som analysverktyg. Men varför har jag ändå tolkat att ”backe” i detta fall är just ’korg’, och varför håller jag fast vid min tolkning? Jag hävdar inte min tolkning i språkbetydelsen, utan i sakbetydelsen – och en reflektion kring det vardagspraktiska och kring omständigheter i texten: Tvätt är tungt att bära, speciellt om den är blöt och ska bäras till torkning. Här tror jag inte att en ’låda’ (av metall eller trä) med uppräta sidor, som beskrevs i SAOB närmast ovan, är rätt typ av ”Twättebacke”. Metall, och framförallt trä, är tungt. Om trägodset, som utgör själva lådan, är tjockt/stabilt skulle den nog knappt kunna gå att lyfta när den är full med blöt tvätt (och om det ska rymmas en större volym tvätt i den). Och även om man orkade lyfta lådan är ju frågan om det var värt att bära den till tvättbryggan som kanske låg långt bort. Är trägodset tunt skulle den snart gå sönder. (Eller snarare skulle kanske ingen komma på idén med att snickra ihop en obekväm, ranglig, tunn trälåda för att användas till att bära blöt tvätt.) Därför är den rimligare tolkningen att ”Twättebacke” förmodligen är en korg, flätad av rotting, näver eller liknande. Det är lätt material. Det är mycket starkt i flätningen. En sådan korg är mjukare och fogligare att bära mot kroppen, jämfört med en metall- eller trälåda full med tvätt. Kanske fanns det även bärremmar/selar, så att den kunde bäras på ryggen? Näver, rotting eller liknande var också mycket billigare material att göra tvättkorgar av, och inte heller lika stöldbegärligt gods jämfört med virke eller metall, oavsett från material till färdig korg. Texten runt ”Twättebacke” i ordlistan nämner ju en ”fattig Tjenstepiga”. Oavsett om tvättbacken var hennes egen eller tillhörde hushållet hade den kanske inte blivit lika lättvindigt kvarlämnad om den hade varit av metall.

Ordet ”Bollhus” (ordlista 2) kan med säkerhet anknytas till teaterverksamheten i Stockholm under 1600–1700-talet, i fråga om sakbetydelsen. Vid Slottsbacken i Stockholm fanns två ”bollhus” (för bollspel). Det äldre ”Bollhuset” var ett enkelt stenhus som med tiden inreddes till teaterhus år 1699, med smeknamnet ”Nya bollhuset” (Meijer m. fl. 1905:1013–1014). Ordet ”Bollhus” och ordets betydelse i

1700-talets Göteborg är förmodligen kopplat till ”Bollhuset” i Stockholm med dess teaterverksamhet, i allt vad det innebär: scen, ridå, rekvisita, rollkaraktärer, agerande med mera. Men betydelsen ’livet, ’livsrummet’, tillvaron’ som ligger bakom ordet ”Bollhuset” i exerpningarna i ordlista 2 menas alltså – på göteborgskt vis – metaforiskt att livet/ tillvaron är en pjäs, och alla är skådespelare.

Ordet ”Kräng” (ordlista 2) kommer förmodligen från verbet ”kränga”, ifråga om språkbetydelse. I sakbetydelsen uppges klart och tydligt som köttblandat valspäck. Om man noggrannare betraktar språkbetydelsen uppger exempelvis Hof betydelsen: ”Kränga, andraga någån utianpå wänt” (Hof 1772:185). ”Kräng” i min ordlista skulle då mer precist kunna betyda: späck/kött närmast intill valskinnet (som man styckevis krängt av valen och rensat). Här ska tilläggas att Hof i artikeltexten av detta ord (a.a.) också uppger att verbet ”kränga” används inom det svenska sjöväsendet. Hof nämner dock ingenting om detta ord som substantiv.

Det sista ordet jag vill lyfta fram är ”Present” (ordlista 2). Med tanke på hur det är stavat i texten är ordet mest sannolikt ett lånord från engelskan (eller möjligen franskan). Serenius (1755:ej pag.) uppger ”PRESENT [...] *närwarande*. [...]”. Johnson (1773:ej pag.) uppger ”PRESENT [...] ; being face to face ; [...]”.

I fråga om låneord från andra språk har jag alltså kunnat lyfta fram exempel i mina ordlistor på lånord som eventuellt kommer från engelska, franska, grekiska och tyska. Må så vara att det har varierat från fall till fall hur säkert jag har kunnat bedöma och fastställa ett ord etymologiskt. Jag nämnde inledningsvis i detta delavsnitt att det oftast har landat i endast *rimliga bedömningar* av orden och deras betydelse och ursprung. Jag tors påstå att detta sker i de flesta ordundersökningar¹⁴.

5.4. Endast ord?

Resultatet av ordundersökningen ovan ger rimliga svar på vad de tjugo orden kunde betyda i 1700-talets Göteborg. Men vad ligger då *bakom* användningen av dessa ord? Är orden, så att säga, endast tomt prat; att orden eller dess unika betydelse bara är en slump? Nej, det verkar inte så. Inte med tanke på att jag i flera fall har stött på ett ord flera gånger i texter författade i Göteborg genom tiderna, vilket jag gett prov

---

14 Även SAOB ger endast bedömningar i många fall, exempelvis om ordet ”Backe”(substantiv 1). Här används orden ”oviss” och ”kanske” för att reservera sig: “[...]ordets etymologi är oviss; i allm. har det ansetts vara af keltiskt ursprung. [...] Formen backe har kanske lånats från d., där den uppstått gm ombildning efter det inhemska *bakke* [...]” (SAOB 1903.Bd 2: B 12 f.)

på i ordlistorna. Inte heller tror jag att detta är en slump utifrån mina kriterier gällande urval av material, vilket jag redovisat ovan.

Men det finns ett tredje skäl till varför jag inte tror att dessa ord är en slump, vilket jag vill lyfta i nästa delundersökning nedan. Denna delundersökning består av en mycket kortfattad analys av röster bakom tre valda texter. Dessa röster talar och debatterar om göteborgskan på olika sätt.

6. Analys av texter 1–3

6.1. Analys av text 1

År 1764 publicerar Johan Rosén, skribent i Göteborgska Wecko-bladet en hyllningsdikt över Olof von Dalin. Några tidningsnummer senare i samma tidning tar en hätsk och långdragen debatt vid mellan en okänd opponent och Rosén om språkbruket i denna dikt. Debatten tar vid i form av insändartext från den förstnämnda. I en slags kulmen i denna debatt kan man läsa följande inlägg av Rosén:

Jag skyndar til andra strophen. [154]: ty jag begriper, at **opp** är ej heller någon Svenska fast altför många skrifwa så ; [...] Men hwad **Swensker** angår ; så är det gammal ren Svenska, fast ändelsen blifwet i sednare tider urmodig. Det är onödigt, at genom likhet i andra biord, eller myndigare bruk, förfäcka en förafskedad stafwelse : [...] Se Professor Hof om Svenska skrifsättet s. 188. Icke heller får jag wädja från Stockholmska til Göteborgska tal-arten, fast ingendera har stort at tilwita den andra. [157] Min Herres ödmjuke tjenare Joh. Rosén. (Göteborgska Weckobladet 1764:153 ff., N:o 20, den 19 Maji)

Det är inte ”opp” och ”Swensker” som jag ska analysera här, trots att de framhävs i tidningstexten med fet text. Det som istället ska koncentreras på är ”Icke heller får jag wädja från Stockholmska til Göteborgska tal-arten, fast ingendera har stort at tilwita den andra.” Vad är det som det svaras på här? Efter en granskning av hela debatten blir ett grovt svar att det handlar om olämpligheten av att använda sig av gamla språkformer – även i diktverk. Min tolkning av den ”Stockholmska [...] tal-arten” är att det har innebörden och betydelsen (mer) standardiserad svenska, eller i vilket fall tanken om det hos debattören. Förklaringen bakom min tolkning är att verket av Hof som det refereras till i debattinlägget säkerligen är *Swänska språkets*

rätta skriftsätt (1753). På ”s. 188” i detta verk, som anges i citatet, tar Hof upp ändelsen *-er*, angående debatten om ”Swensker”. Men förmodligen är det också denna litteratur som det hämtas stöd ifrån angående ”Stockholmska [...] talarten”. Hof förespråkade nämligen att uppländskan, och så som det talades i huvudstaden, borde utgöra norm för god svenska (1753:162§337). Då kan man ju fråga sig vad som utgör den ”Göteborgska tal-arten”? Och utifrån min fundering huruvida olika stadsdialekter betraktades som olika, i olika dialektala grader jämfört med varandra (sidan 12, femte stycket): Var göteborgskan mer dialektal än stockholmskan? Det anmärkningsvärda i debatten kring ”Göteborgska tal-arten” är ju att det inte uttrycks något om landsmål, bondespråk och dylikt. Detta kan i sig tolkas som att göteborgska talarten inte handlar om talesätt från landsbygden utan i just stadsmiljön i Göteborg. Men var göteborgskan ändå mer dialektal än stockholmskan, med tanke på debattens innehåll i citatet ovan? Det får lämnas som en öppen fråga inför större undersökningar.

Det verkar orimligt att Rosén skulle hänvisa till den ”Göteborgska tal-arten” – i synnerhet i en offentlig debatt – om han inte hade goda grunder och stöd även från Göteborgs innevånare. Bakom Roséns uttalande om ”Göteborgska tal-arten” kan således anas någon typ av presupposition¹⁵. Om någon hade opponerat sig mot Rosén och hans tankar kring ”Göteborgska tal-arten” hade det kanske gett avtryck i form av senare diskussion eller ny debatt i tidningarna. Detta blev dock aldrig av i kölvattnet efter denna debatt, i vilket fall inte i tidningstext. Kan detta tolkas som att samförstånd fanns om dessa två (olika?) talarter i stadsmiljöer? Man kan också fråga sig vems göteborgska som avses i debatten. Inget antyds om lägre klasser eller klassindelning överhuvudtaget.

6.2. Analys av text 2

I en text från år 1767 i Göteborgske Spionen, författad av skribenten Bengt Öhrwall, står följande att läsa:

Et litet smutsigt owäder steg, förleden wecka, up, ur Smittiska Boktryckeriet här i Staden, emot mig, hwilket af trowärdigt folk (efter Göteborgska sättet at tala) sades mig wara förfärligt : hade jag ej sjelf fått, af en händelse, läsa N:o 13 af Smittiska nyheterna, torde jag, kan

---

¹⁵ Presupposition: bit av information i text som utgår från givet och förutsatt vetande från/hos avsändaren, i sin avsändarroll till mottagaren (Hellspong 2012:38).

hända, blifwet rädd : men får nu tilstå, at jag däruti, som i mycket annat, är olik med min wederdeloman, at mit sinnes lugn blifwet ostört. (Göteborgske Spionen 1767:105, N:o 14, den 4 April)

Det är inte ordet förfärligt¹⁶ som ska analyseras, inte heller vad Öhrwall reagerade på. I stället koncentrerar jag mig på ”folk” och parentestexten. Det ges inga fler upplysningar i citatet (eller övrig text i artikeln) kring frasen ”trowärdigt folk”. Vilken eller vilka var alltså denne eller de? Antingen blev Öhrwall upplyst av en enskild vän eller kanske troligare blev det allmänt skvaller i staden. ”Göteborgska sättet att tala” antyder ju dock om ett lokalt språkbruk i staden och närmaste omgivningar. Öhrwall verkade ha uppfattningen, här utgörande någon slags presupposition i parentestexten, att ”folk” i staden självklart (också) talade på göteborgskt sätt. Detta oavsett om det handlade om ordet förfärligt eller andra uttryck/ord. ”Folk” i citatet innebär ju då rimligen plural, och innebär lika rimligt stadsbefolkningen.

6.3. Analys av text 3

I en insändartext från år 1770 i tidningen Göteborgske Spionen riktas kritik mot användandet av latin inom universitetsvärlden:

Tro mig, m. H. [min Herre, min anmärkning], at wi äro nu mera icke så klenögda, at wi ju se, huru litet studier båta våra barn. Hwad skulle desse söte Piltarne winna därmed ? Pina hufwudet, kasta ut pengar, och slita ondt wid Academier, på det de sedan må hafwa den äran at emellan det 30de och 40de året om det wil wäl, annars först mot 50de komma til et Ämbete, [...] Jag skulle tro, om Herrar lärde detta, icke [123] på Latin, utan på ren Swenska och Göteborgska, betänkte ; så skulle de, i stället för upmuntran, tjena sine Medborgare med afrådande studier. [125][undertecknat] Hurtig Göteborgare. (Göteborgske Spionen 1770: 122 ff., N:o 16, den 21 April)

Vad ligger bakom ”på ren Swenska och Göteborgska”? Vilka var tankarna hos författaren? Att det rör sig om något slags ideal står i alla fall klart. Författaren uttrycker i klartext att det är svenska och göteborgska som bör gälla i skolan i stället

---

16 ”Förfärligt” uppges i SAOB med flera betydelser. ’gruvligt’, ’oerhört’, ’otrevligt’, ’med fasa’, med belägg från och med 1500-talet (SAOB 1928.Bd 9:2688). Ordet i sig är alltså knappast göteborgskt. Men kanske menade Öhrwall att det fanns ännu en betydelse av ordet ”förfärligt” i just Göteborg? Kanske betydelsen ’löjligt’? Inga ledtrådar ges i ordlistor över dagens göteborgska. Det får således lämnas som en öppen fråga.

för latin – må så vara med en humoristisk syn på göteborgska i detta sammanhang. Men bakom denna humorvinkling kan man ana en presupposition. Jag menar och påstår att ”Hurtig Göteborgare” också verkade ha en allvarligt menad uppfattning (som delades av andra?) att göteborgskt språkbruk var lika självklart i staden som det svenska språket – oavsett humoristisk vinkling eller allvar. Men frågan är då om vilken attityd och vilket synsätt mottagarna hade när de läste denna insändare. ”Hurtig Göteborgare” verkade vara stolt över sin och rimligen andras ”Göteborgska” i staden. Delades denna stolthet? Vart ledde tankarna? Det enda som jag säkert kan konstatera i min undersökning av de många Göteborgstidningarna är att inget genmäle kom.

7. Slutresultat av undersökningen

Rösterna bakom texterna 1–3 verkar tala om ”Göteborgska” lika självklart som när man talar om göteborgska idag. De tjugo ord som har granskats (ordlistorna 1 och 2) styrker att ”Göteborgska tal-arten” (text 1), ”Göteborgska sättet att tala” (text 2) och ”Göteborgska” (text 3) inte verkar vara endast tankar tagna ur luften, vilka sedan kommit ut i tidningarna. Och tvärtom vill jag hävda att uttalandena i de tre texterna verkar stödja de tjugo ordens på olika sätt unika karaktär, antingen att orden är unikt göteborgska i sig, eller en göteborgskt unik betydelse av ett standardsvenskt ord (i den mån svenskan var standardiserad under 1700-talets andra hälft).

Eftersom jag har granskat nästan¹⁷ alla lösnummer av de Göteborgstidningar som gavs ut under 1700-talet törs jag även samvetsgrant hävda att inga invändningar kom gällande de olika uttalanden om ”Göteborgska”, inte heller invändningar mot de tjugo utvalda orden – i vilket fall inte i Göteborgstidningar.

---

¹⁷ I min granskning av Göteborgstidningar från 1700-talet har jag endast granskat de tidningar som finns tillgängliga här i Göteborg, i bibliotek och arkiv. Jag har alltså inte gjort några kompletterande undersökningar av här i Göteborg saknade tidningar, vilka finns på exempelvis Kungliga biblioteket. Skälet till att jag inte har gjort kompletterande undersökningar (än) är att de flesta lösnummer från samtliga Göteborgstidningar från 1700-talet faktiskt finns här i Göteborg – i mikrofilmsformat och i inbundna årsupplagor. Det är alltså en väldigt liten del av den enorma mängd av Göteborgstidningar från 1700-talet som inte finns tillgänglig i Göteborg – gissningsvis mindre än 1 procent. Jag törs påstå att denna samling i Göteborg av Göteborgs lokaltidningar genom tiderna är unik, i fråga om en stad och dess sparade lokaltidningar. Hittills har jag granskat ca 19 700 tidningar ur denna rika källa.

8. Diskussion

Nedan följer en kortare diskussion av resultaten. Diskussionen kretsar kring följande aspekter: stadsskvaller, sociolekt, språkspridning och tidsperioden som har undersökts.

8.1. Stadsskvaller och nätverk

Jag har tidigare nämnt hur många prenumeranter som fanns i Göteborg under 1700-talet (sidan 17). Men dessa siffror innebär ju knappast att antalet prenumeranter/läsare motsvarade det antal som tog del av nyheterna. Högläsning¹⁸ i hemmet var en vanlig företeelse under 1700-talet. Ett hushåll i borgarklassen, med tjänstefolk, besök etc kunde ha åtskilliga högläsningstunder. Om det rådde harmoni, rent av vänskapliga band mellan familj och tjänstefolk kan det kanske tänkas att också tjänstefolket fick sitta med och lyssna på det som lästes upp, och vara med i eventuell diskussion efteråt – eller att tjänstefolket kanske smyglyssnade medan de arbetade med hushållet och passade upp värd- och gästfolket.

Det nätverk¹⁹ (Milroy 1987) som en göteborgare ingick i, spelade säkert lika stor roll då som nu för stadsskvaller. Att det ibland blev stadsskvaller uttrycks ju ganska väl i text 2 (sidan 30 f.). Säkerligen kom vissa samtalsämnen utanför dörren och långt ut i staden genom otaliga möten och talsituationer, till exempel vid tvättbryggan och på krogen. Här finns det dock anledning att fundera över den asymmetriska aspekten bakom samtalet i tidningarna som kanske skilde sig från talsituationer. Med det menar jag att publicisterna bakom Göteborgstidningarna faktiskt kunde styra samtalet på så vis att de kunde välja vilka insändare som kom i tryck – och vilka som uteslöts. Röster kanske ströps genom att insändare efter en inledd debatt inte kom till tryckning. Man kan förstås bara spekulera kring detta. Men om man ser till debatten i text 1 (sidan 29) som sträckte sig över ett tiotal

---

¹⁸ Det var inte endast med gästers uppslupna sällskap och aktivitet i hemmen som högläsning förekom under 1700-talet. Läsecirklar och läsesällskap, med just syftet att högläsa för varandra, bildades också (Carlquist & Carlsson m. fl. 1956:1073).

¹⁹ Uniplex eller multiplex länk (Milroy 1987) är relationen man har till en person. Har man sin granne i relation som endast granne har man en uniplex länk till grannen. Men är denne granne också till exempel kusin och superbroder har man multiplexa länkar till grannen. Nätverk är också, enligt Milroy (1987), tätt eller löst. Om alla i ett sällskap känner varandra är det ett tätt nätverk. Om endast några få i ett sällskap känner varandra är det ett löst nätverk.

nummer vill jag påstå att Rosén och Öhrwall nog såg materialet som välkommet att fylla innehållet i tidningarna med. Debattens längd över många nummer visar om inte annat att Rosén inte drog sig för att debattera utifrån sin kunskap om språk och litteratur.

8.2. Sociolektperspektivet över orden och texterna

Inte någon av författarna bakom texterna 1–3 påstår eller garderar sig på något vis att ”Göteborgska” endast skulle finnas inom den lägsta klassen. De tjugo orden antyder att göteborgskan (om man nu utgår ifrån att den fanns under 1700-talet) skulle kunna finnas inom borgarklassen, rent av inom det högre skiktet inom denna klass. Exempelvis Eric Cederbourg tillhörde ju minst sagt ett högre skikt i samhället som rådman från och med år 1709 (Boëthius 1927:768 f.). Det ska tilläggas att borgarklassen innehöll en stor spännvidd, från en garvare som frånsett sin yrkeskunskap kanske hade lite eller ingen bildning, till en fabrikör med kanske flera universitetsår bakom sig (Långström 1926:142). Man kan nog därför tänka sig att folket inom borgarklassen betraktade varandra som hemmahörande på olika steg inom en social skala (vilket jag resonerade om även i kapitel 3, sidan 9 f.). Men vilka klasser som använde dessa tjugo ord, och var orden kom ifrån kanske man inte kan få säkra svar på. Kanske användes orden också inom flera olika klasser? Kanske förhöll det sig så som Björseth menade, att de egentliga bärarna av det göteborgska lokalspråket finns i de sociala mellanskikten (sidan 4 f.)

8.3. Diskussion kring staden och språkspridningen

Hur skulle då Göteborgsspråket kunna ha frodats i staden med omnejd, om man föreställer sig tanken att göteborgskan var välutvecklad under mitten av 1700-talet, både i tanke och i ord? Och när blir en stadsdialekt blir just en stadsdialekt? Vilka är dess villkor och omständigheter? Språkgränser och språkidentiteter uppstår ju oavsett undertecknade stadsprivilegier som innebär att en stad blir just en stad i statsmaktens ögon och välsignelse. Med det i åtanke kan det finnas fog för att stadsdialekter kan vara nog så gamla ändå om man ser till de första större nyckelstäderna i Sverige i fråga om handel, försvar etc. Tankar från 1600-talet om språkmöten i svenska städer kan lyda:

Frågas 4[sic]/ huarest uttalet till liudet finnes bäst / rättast och nättast / antingen uti store hufwudstäder äller på bygden ? här till suaras korteligen dock oförgrigeligen således. Uti en hufwudstad är icke språket hos alle så alldeles rent / utan snarare en bländning af åtskillige inländske Dialecter äller främmande flickord (för nyfikenheten skull / huar öfwer Suänske språket ömkligen uti sitt bemälte klagemål quider) särdeles hos Köpmännerna ock Handtwärkarena /[30§13]: dåck hafwer jag mindre lärt ock märkt alle mun- och tunge-arter här i Swea Riket (och dess många Landskapen) emädan de ofta i näste Städerna / ja ock Socknarna dels finnas åtskillige ock olike / såsom uti min älskelige födelses ort Ångermanland. (Tjällman 1696:23§7, 30§13.)

Om Tjällman ser ”hufwudstäder” som en stad utgörande någon slags metropolitisk kraft (även språkpolitisk?) i en provins i Sverige, så kan Göteborg klart räknas som en sådan stad. Att Göteborg var en av dessa huvudstäder i folks tycke under 1700-talet kan avläsas i både sakprosa och dikt, som ”Götha Hufwudstad” (Götheborgska Magasinet, 1760:487, 1762:212) (Götheborgske Spionen 1770:338). Men vad skulle detta då kunna antyda om äldre Göteborgsspråks spridning innan industrialiseringen tog fart? Min grova gissning är att göteborgskan i så fall fanns inom ett område som motsvarade högst en dagsresa från staden. Man bör även tänka på den begränsade möjligheten att kunna resa i äldre tider, i synnerhet för enkelt folk. Man fick heller inte resa hur och när som helst, man var hänvisad till flyttningstider. Det var även obekvämt, krävande och sannolikt dyrt att resa eller flytta till annan ort. Jag stöder mig på uppskattningar inom forskning att en människas livsradie under sin livstid i det gamla bondesamhället knappast överskred 6 mil (Dencik 1999:36). En liknande tanke, utifrån språkbruk, uttrycker även Hof: ”Hwarje landskap af det rike eller land, hwaruti folket sägas tala samma språk (§.95.) har således sin egen talart, och sällan eller aldrig behålles den, uti tätt bebodde orter, någorlunda sins emellan öfwerenskommande, längre än några mils utrymme.” (Hof 1753:35 f.§.122). Kanske var köpmannen och hantverkarna i staden navet mellan språkmöten, som Tjällman resonerar om i citatet ovan. Det kan väl tänkas att en sjöman²⁰ med lånord från andra språk och en bonde från närliggande trakter besöker köpmannen för en pratstund, förutom ärendet. I det samtalet sker språkmöten, ord fångas upp och sprider sig vidare. Värt att tillägga är att det under 1700-talet omnämns i tidningsartiklar exempelvis om bondespråket på Orust och Tjörn (Götheborgska Magasinet 1759:189–195), det ”Bohusländska Språket” (Götheborgske Spionen 1766:67, N:o

20 Med ”sjöman” menar jag med allt från skeppsgosse till kapten. Dessa sjömän hade sina födelse- och hemvister utspritt: Majorna, Haga, Hästhagen, Masthugget, Nya Varvet, Gamla varvet, Tingstad, Angered, Lärje, Burås, Björkö, Vämmedal, Källered, Mark m.m. (Utmönstrings-rulla 1771).

9) och ”halländska språket” (Göteborgska Magasinet, 1760:99, N:o 7). Det verkar som att ungefärliga gränser för både den ena och andra dialekten var väl förankrade i folks uppfattningar redan under denna tid. Dessa uppfattningar verkar även ha funnits såväl hos boende i Göteborg stad som annorstädes, från lekman till de lärde som Hof.

8.4. Diskussion kring tiden – den gyllene tiden i Göteborg

De röster som har uttryckt sig om ”Göteborgska”, Göteborgska tal-arten” och ”Göteborgska sättet att tala” i undersökningen är från 1760–1770-talet. Kanske dyker då den högst befogade frågan upp: Upphör röster att berätta om Göteborgsspråket efter 1770-talet? Det ärliga och kanske även förvånande svaret är – ja, faktiskt. Ja, på så vis att det efter denna period inte finns något liknande text-innehåll och budskap i de göteborgska tidningarna under slutet av 1700-talet och början på 1800-talet. Först under 1820-talet berörs språkdetaljer i vardagstalet som ”tillhöra blott orten” (Aftonbladet 1823:3, kol. 2, N:o 4). De röster som har analyserats ovan tillhör alltså en ganska avgränsad och unik period, med en begränsad grupp av skribenter. Kan man därför tänka sig att det inte finns – eller fanns – så mycket fog för ett äldre Göteborgsspråk ändå? Jag vill ändå påstå att det mycket väl kan ha funnits en välutvecklad göteborgska i mitten av 1700-talet.

Först vill jag stärka mitt påstående med att perioden/åren 1759–1773 med Rosén (Göteborgska Magasinet) och Öhrwall (Göteborgske Spionen) som skribenter var en, med eget uttryck, *gyllene period*. Med detta uttryck menar jag att jag har hittat hundratals märkliga ord i texter från denna period, som finns i min materialbank inför vidare undersökning. Samtalet i tidningarna mellan skribenterna Rosén och Öhrwall och läsare, som skickade in insändare, var ibland mycket livligt under denna tid. Det som konkret skiljer denna gyllene period med tidigare och framför allt senare tider är tätheten av nedslag. Det duggar tätt med fynd i texter från 1759–1780-talet men efter 1780-talet blir nedslagen färre och glesare. Men även efter denna gyllene period är materialet i den nämnda materialbanken mycket omfattande, sammantaget sett. Även samlat material från innan 1750-talet och långt tillbaka i tiden utgör, relativt sett, en betydlig mängd.

Men jag vill ge en ytterligare en förklaring efter min granskning av den stora mängden tidningar, vilka speglar nära 100 års utveckling. Rosén och Öhrwall var under sin tid som skribenter klart inspirerade av, och stora beundrare över Olof von

Dalins satiriska skrivkonst. Det kåseriliknande skrivsättet som Rosén och Öhrwall hade uppmärksammades och kommenterades redan i och med Götheborgske Spionens utgivning (Götheborgska Wecko-bladet 1765:398, N:o 48). Möjligen fanns en önskan hos stadsbefolkningen om en tidning med sådan inriktning efter att den första, mer moraliskt uppbyggliga *Götheborgs Wecko-lista* (1749) gått i graven år 1758. Men vad händer då efter att Öhrwall och Rosén gått ur tiden år 1773? För att uttrycka det enkelt, så sker stora förändringar inom tidningskulturen, där faktorer både utifrån och inifrån spelade in.

Först en närmare förklaring gällande de *yttre* faktorerna. Det är nog allmänt kända och accepterade fakta att det blev allt bistrare och oroligare tider i Sverige vid senare delen av 1700-talet, som står sig en bit in på 1800-talet. Dessa bistra tider märks av i textinnehållet i Göteborgstidningarna: statskuppen 1772 följt av (än mer) politisk oro och censur, krig och skärmytslingar längs västkusten med Ryssland, mordet på Gustaf III, rödsoten härjar, svältår, sillfångsten minskar dramatiskt, Napoleonkrigen, mängder av företag och köpmän i Göteborg går i konkurs, flera förödande storbränder i Göteborg, m. m. Dessa svåra tider speglar sig i tidningskulturen på olika vis. Bistra tider resulterade uppenbarligen i bistra ämnen och bistrare ton i språket. Den kåseri- och satirliknande skribentstilen tynar bort med Öhrwalls och Roséns död. Språkfrågor, till exempel kring dialekt, tynar bort likaså. Tidningarna övergår till att rapportera om det krigshärjade Europa: trupprörelser, bataljer, och det allmänt usla tillståndet i Europa, Sverige och i staden. Man kan lite melodramatiskt sett uppleva en håglöshet bakom texterna.

Gällande de *inre* faktorerna kan man tala om en tidningskultur under utveckling under slutet 1700- början 1800-talet. Utvecklingen består av att skribent- och tidningskulturen blir alltmer avancerad. Utvecklingen består av flera steg: från det kåseribetonade författarskapet till ett mer modernt redaktionsarbete med alltfler inblandade, allt större pappersformat och successivt utvecklade tryckningsteknik. Förutom innehållet genom årsupplagor som nämnts ovan blir även språkbruket alltmer stramt och genrebetonat, i och med en snabbt utvecklande tidningskultur under 1800-talet. Citat nedan ger måhända klarast uttryck för dessa fakta. En insändare förundrar sig en över den språkliga stilen hos den då uppenbarligen bortglömde skribenten Rosén, och ett lika uppenbart övergivet språkbruk i tidningstexter ca 60 år tidigare:

[Rubrik] (Inlemnadt)

Bland en hop luntor, dem jag förleden måtte ropa in på en Bokauktion [...]råkade jag äfwen få Götheborgska Magasinet för år 1760. Troligen är detta dagblad bland de första som utgafs i Götheborg. Jag sluter der-till från den omsorg, med hwilken det är redigeradt, och som ännu i många afseenden förtjente efterföljd. Att kungörelserna, numera annonser, till större delen blifwit uppsatte af Utgifwaren, eller åtminstone af honom blifwit omstöpte i en styl af putslustighet, utan twifwel för att betaga dem deras wanliga kärftwa enformighet, synes ganska tydligt nästan i hwartenda nummer,[...] (Aftonbladet 1818:1, 1:a kol., N:o 183, Lördagen 28 Nov.)

9. Slutsats och avslutande tankar

9.1. Slutsats av denna undersökning

Forskningsfrågan inför denna undersökning var om göteborgska fanns redan under 1700-talet mitt. Syftet var att komma med rön, i form av några ord och tankar från 1700-talet, som pekar på att Göteborgsspråkets historia kanske måste skrivas om.

Min slutsats av undersökningen är följande: idag talar man om göteborgskan som en självklart stadsdialekt. Denna undersökning har visat exempel på att man både talade om och kanske även talade ”på ren Svenska och Götheborgska” lika självklart för ca 250 år sedan.

9.2. Avslutande tankar

Det kanske kan verka märkligt med mitt arbetssätt i forskningsfrågan om att hitta äldre göteborgska. Och kanske kan det verka än mer märkligt med mitt skapande av materialbanken genom granskningar av texter, ca 150 000 sidor text hittills. Må så vara. Men som jag har förklarat tidigare är denna materialbank avsedd även för mina kommande, större undersökningar av göteborgskan. Och krasst menar jag också att unika ord och tankar, exempelvis de som har lyfts fram i denna undersökning, kanske inte hade hittats om inte någon – vem det än må varit – hade systematiskt granskat den stora mängden text som har nämnts i material- och metoddelen. Ska man hitta språkmönster som i sin tur skulle kunna utgöra ett bortglömt dialektalt språkssystem har jag svårt att se något annat sätt att hitta svar än genom att undersöka en mycket stor mängd material.

Jag vill även påstå att man får en annan och mycket djupare, intim och omvälvande inblick i folks liv genom att granska många tidningar, jämfört med att till exempel läsa historieböcker. Genom granskning av ett stort antal tidningar får man på djupgående sätt kunskap och känsla för hur folk i en trakt tänkte och handlade, grälade och betydade vänskap – och till äventyrs även kunde bli besatta.²¹

Avslutningsvis tänker jag att Göteborgsspråket verkar ha allmänhetens gillande och intresse, när det kommer på tal. Kanske är både språkforskare och en språkintresserad allmänhet intresserad av denna undersökning, och en fortsättning på mina undersökningar? Jag intalar mig försiktigt att jag får anledning att återkomma efter mina fortsatta granskningar.

***

---

21 I Göteborgska Magasinet (1761:402–410, N:o 26, den 27 Junii) finns det en artikel som beskriver en exorcismritual av en dräng ute i Torslanda. Förutom en präst (från Göteborg) fanns där nio bönder som dels assisterade, och dels som intygande vittnen av händelsen. Bland annat ska drängen ha fört dialog med prästen på latin, talat om saker som drängen omöjligt skulle kunna ha vetat, att han slet sig loss från de nio starka karlarna som höll honom ner på ett bord och sprang upp i innertaket, med mycket mera. Ritualen pågick, med avbrott för vila, i flera dagar och nätter.

10. Litteratur

10.1. Källor

- Aftonbladet* 1818:1, 1:a kol., N:o 183, den 28 November.
- Aftonbladet* 1823:3, kol. 2, N:o 4, den 11 Januari. } Göteborg.
- Afzelius, J.A. ≈ 1880. Uppteckningar av göteborgska ord och uttryck.
Acc.1320 | Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns-
och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).
- Andersson, Lars-Gunnar & Ralph, Bo 1986. *Sicket mål*. Göteborg.
Eget förlag.
- Andersson, Lars-Gunnar & Ralph, Bo 1987. *Mål på hemmaplan*.
Göteborg. Eget förlag.
- Andersson, Lars-Gunnar 1994. Stadsspråkets födelse. I: *Språkbruk,
grammatik och förändring*. En festskrift till Ulf Teleman 13.1.1994.
Lund: Inst. för nordiska språk, Lunds universitet, S. 241–249.
- Andersson, Lars-Gunnar 2006. Hur göteborgskan växte fram. *Särtryck
ur Göteborgs Hembygdsförbunds skriftserie XXXI*. S. 5–16.
- Bjurman, Joh. 1739. *En kort dock tydlig bref-ställare. En bifogad orda-lista på de
latinska, fransyska och italienska ord och juridiska termer, som äro mest
bruklige uti bref och skrifter*. Stockholm.
- Björck, Albert Wilhelm 1898–1902. Göteborgsmålet. Kartoteksamling [ca 10 000 st.
kort] Aa-Öö, nr 1 [gammalt nr]. Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-,
ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).
- Björkegren, Jacob 1784. *Fransyskt och swenskt samt swensk och fransyskt lexicon*.
- Björseth, Bertil 1958. *Göteborgsspråket*. Svenskt riksspråk i regionala
skiftningar nr. 2, Nämnden för svensk språkvård, Svenska Bokförlaget.
Stockholm: Nordstedts.
- Boëthius Bertil 1927. *Svenskt biografiskt lexikon. Sjunde bandet Bülow– Cedergren*.
Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Carlquist, Gunnar & Carlsson Josef m. fl. 1956. *Svensk uppslagsbok. Andra
omarbetade och utvidgade upplagan. Band 18. Lexington–magnetpol*. Malmö:
Förlagshuset Norden AB
- Dahl, Torsten 1949. *Svenska män och kvinnor. Biografisk uppslagsbok*.

6. P-Sheldon. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Dahlgren, F. A. 1914–1916. *Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket från och med 1500-talets andra årtionde*. Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Dalin, Gustaf 1871. *Främmande ord i svenska språket. Förklaringar jemte uttal och härledning*. Stockholm: J. Beckmans förlag.
- Dencik, Lars 1999. Platsens sorti. I: *Moderna tider*. Nr 100, 1999. Stockholm. S. 36–41.
- Engström, Christer, m. fl. 1995. *Nationalencyklopedin. Sjuttonde bandet*. Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Fagerlind K.A. 1923. Göteborgsmålet, särskilt med hänsyn till vulgärspråket. Institutet för språk och folkminnen, Acc. 1587. Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).
- Gadd, Carl-Johan 2000. *Det svenska jordbrukets historia. Den agrara revolutionen 1700–1870*. Natur och Kultur/LTs förlag.
- Gustafsson, Karl Erik, m. fl. 2000. *Den svenska pressens historia. I*. Stockholm: Ekerlids förlag.
- Gustafsson, Rune 1994. Dialectus Vestrogothica och Göteborgs dialekten. (ej paginerad) I. *Spår av odling. Festskrift till Hugo Karlsson*. Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 19. Göteborg.
- Göteborgska Magasinet* 1759:189–195, N:o 24, den 11 Junii.
- Göteborgska Magasinet* 1760:99, N:o 7, den 16 Februarii.
- Göteborgska Magasinet* 1760:487, N:o 31, den 2 Augusti.
- Göteborgska Magasinet* 1761:402–410, N:o 26, den 27 Junii.
- Göteborgska Magasinet* 1762:212, N:o 27, den 3 Julii.
- Göteborgska Wecko-bladet* 1765:398, N:o 48, Torsdagen, den 28 November. Göteborg.
- Göteborgske Spionen* 1766:67, N:o 9, den 1 Martii.
- Göteborgske Spionen* 1766: 188, N:o 24, den 14 Junii.
- Göteborgske Spionen* 1766: 394, N:o 50, den 13 December. } Af Bengt Öhrwall. (Mikrofilm) Mikrofilsarkivet, Göteborgs universitetsbibliotek, Kurs- och tidningsbiblioteket.
- Göteborgske Spionen* 1768:324, N:o 41, den 8 October.
- Göteborgske Spionen* 1770:338, N:o 43, den 28 October.
- Göteborgske Spionen* 1772:145, N:o 19, den 9 Maji. } Af Bengt Öhrwall.

- Göteborg: (Mikrofilm) Mikrofilmsarkivet, Göteborgs universitetsbibliotek, Kurs- och tidningsbiblioteket.
- Göteborgs Wecko-lista 1749*. Göteborg. (Mikrofilm) Mikrofilmsarkivet, Göteborgs universitetsbibliotek, Kurs- och tidningsbiblioteket.
- Hellspång, Lennart 2012. *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Hof, Sven 1753. *Swänska språkets rätta skrifsätt*. Stockholm: J. Merckell.
- Hof, Sven 1772. *Dialectvs vestrogothica*.
- Holmberg, Bengt 1976. *Språket i Göteborg*. Svensk riksspråk i regionala skiftningar nr. 5, Svenska Språk-nämnden. Stockholm: Esselte Studium
- Hwad Nytt i Staden ? 1761:160, den 4 Martii*. Bihang af Göteborgska Magasinet. Göteborg.
- Ihre, Johan 1766. *Swenskt dialectlexicon*. Uppsala.
- Jansson, Torbjörn 1969. a) Göteborgs hamnarbetares vanligare facktermer 19.11.1969 b) Acc. 3596 B. Institutet för språk och folkminnen, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet Göteborg (DAG).
- Janzèn, Assar 1954. Samling av göteborgska ord och uttryck (lägre språk). Manuskript (ej paginerad). Acc. 2424. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (DAG).
- Johnson, Samuel 1773. *Dictionary of the english language. Vol. II. The fifth edition*. London. (Ej paginerad.)
- Lind, Olof 1738. *Orda-bok på tyska och swänska, så ock på swänska och tyska*.
- Långström, Erland 1926. *Göteborgs stads borgarelängd 1621–1864*. Göteborg.
- Marklund, Kari, m. fl. 1992. *Nationalencyklopedin. Åttonde bandet*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Meijer, Bernhard m. fl. 1904. *Nordisk familjeordbok. Första bandet*. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Meijer, Bernhard m. fl. 1905. *Nordisk familjeordbok. Tredje bandet*. Stockholm: Nordisk familjeboks förlags aktiebolag.
- Mena-Berlin, Doe 2000. *Bra böckers lexikon. Band 21. Sken-stop*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Milroy, Lesley 1987. *Language and social networks*. Andra upplagan. Oxford: Basil Blackwell.
- Myrdal, Janken 1999. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Natur och Kultur/LTs förlag.

- Möller, D. Levin 1755. *Fransösk och svensk samt svensk och fransösk lexicon.*
- Möller, J. G. P. 1782. *Tysk och svensk samt svensk och tysk ordbok. Första delen ifrån A till och med J.* Greifswald: verlegt von A. F. Röse.
- Noreen, Adolf 1903. *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Första bandet.* Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Rietz, Johan Ernst 1867. *Svenskt dialektlexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket.* Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Saeed, John I 2009. *Semantics. Third edition.* Wiley-Blackwell.
- Sahlstedt, Abraham 1769. *Dictionarum pseudo svecanum, det är ordlista på främmande i svenska språket förekommande ord.* Wästerås.
- Schånberg, Sven 1968. *Kals odbok. Göteborgskt skaplynne i språkets spegel.* Stockholm: Bonniers.
- Serenius, Jacob 1757. *An english and swedish dictionary. The second edition.* (Ej paginerad.)
- Strömbom, Sixten 1924. *Forskningar på platsen för det forna Nya Lödöse. Skrifter utgivna till Göteborgs stads trehundraårsjubileum genom jubileumsutställningens publikationskommitté. Band 5.* Göteborg: Göteborgs litografiska aktiebolag.
- Sundgren, Eva 2007. *Sociolingvistik.* Första upplagan. Stockholm: Författarna och Liber AB.
- Svenska Akademiens ordbok 1903. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Andra bandet. ANMANA–BARHUFVAD.* Lund: C. W. K. Gleerups förlag.
- Svenska Akademiens ordbok 1928. *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Nionde bandet FULL-FÖTTLING.* Lund: Gleerups AB.
- Tiällman, Nils 1696. *Grammatica suecana.* Stockholm.
- Utmönstrings-rulla 1771. Okänd författare. Utmönstrings-rulla öfver hela besättningen uppå skeppet Finland 1770-1771. U.M. 375 | U.M.A. 37. Bohusläns museum.
- Åkerblom, Fr. 1898. *I Göteborg för omkring hundra år sedan. Romant iserad kulturhistorisk skizz.* Göteborg: Gustaf Bellanders Förlag.

10.2. Undersökt material

- Berg, Wilhelm [1705]1882.bilaga 40:105–111. *Samlingar till Göteborgs historia*.
Stockholm: F. & G. Beijers förlag.
- Cederbourg, Eric 1739:116. *En kort beskrifning öfwer den wid wästra hafwet belägna, wäl bekanta ock mycket berömliga siö- handel- och stapul-staden Götheborg*. Götheborg.
- Cederbourg, Jacob Gabriel 1736:rad 387–390. *Skallde - qwad om göthars stad*.
Götheborg. Göteborgs univrsitetsbibliotek.
- Götheborgs Allehanda* 1776:3, N:o 66, Tisdagen, den 20 Augusti.
- Götheborgs Allehanda* 1799:2, N:o 64, den 31 Maji. } Götheborg.
- Götheborgska Magasinet* 1759:108, N:o 13 den 26 Martii.
- Götheborgska Magasinet* 1759:55 f. N:o 7, den 12 Februarii.
- Götheborgska Magasinet* 1759:241, N:o 30 den 23 Julii.
- Götheborgska Magasinet* 1761:453 f., N:o 29, den 18 Julii.
- Götheborgska Magasinet* 1763:104, N:o 26, den 25 Junii. } Götheborg.
- Götheborgska Nyheter* 1765:170, N:o 22, den 1 Junii. Göteborg: utgifne
och tryckte af Immanuel Smitt.
- Götheborgska Nyheter* 1781:227, N:o 29, den 12 Julii.
- Götheborgska Nyheter* 1792:287, N:o 36, den 15 September. } Göteborg: utgifna
och tryckta af Samuel Norberg.
- Götheborgska Wecko-bladet* 1764:153 ff., N:o 20, den 19 Maji.
- Götheborgska Wecko-bladet* 1764:232, N:o 29, den 21 Julii. } Göteborg.
- Götheborgske Spionen* 1766:146 f., N:o 19, den 10 Maji.
- Götheborgske Spionen* 1767:105, N:o 14, den 4 April.
- Götheborgske Spionen* 1767:188, N:o 24, den 13 Junii.
- Götheborgske Spionen* 1770:122 ff., N:o 16, den 21 April. } af Bengt Öhrwall.
Götheborg. (Mikrofilm) Mikrofilmsarkivet, Göteborgs universitetsbibliotek,
Kurs- och tidningsbiblioteket.
- Götheborgs Wecko-lista* 1751:4, N:o 38, den 21 September. Göteborg.
- Hwad Nytt ? Hwad Nytt ?* 1776:5, N:o 41 och 42, den 19 Februarii.
- Hwad Nytt ? Hwad Nytt ?* 1783:4 f., N:o 13 och 14, den 24 Januarii.
- Hwad Nytt ? Hwad Nytt ?* 1783:8, N:o 157 och 158, den 3 October. } Göteborg.